

**ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО**

ФАКУЛЬТЕТ МИСТЕЦТВ І ХУДОЖНЬО-ОСВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ

КАФЕДРА ВОКАЛЬНО-ХОРОВОЇ ПІДГОТОВКИ, ТЕОРІЇ ТА МЕТОДИКИ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ
ІМ. В.ГАЗІНСЬКОГО

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

**«РОЗВИТОК ТВОРЧОЇ УЯВИ В УЧНІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ
В ПРОЦЕСІ МУЗИЧНОГО СПРИЙМАННЯ»**

Студентки 2 курсу МСО ММ групи
Освітньої програми Середня освіта.
Музичне мистецтво.
Предметної спеціальності 014.13 Середня
освіта (Музичне мистецтво)
Галузі знань 01 Освіта/Педагогіка
Ступеня вищої освіти магістра
Приходько Наталії Русланівни

Науковий керівник: Кравцова Н.Є.
канд. пед. наук, доцент

Розширена шкала _____

Кількість балів: _____ Оцінка: ECTS _____

Голова комісії _____
(підпис) (ініціали, прізвище)

Члени комісії _____
(підпис) (ініціали, прізвище)

(підпис) (ініціали, прізвище)

(підпис) (ініціали, прізвище)

м. Вінниця – 2024 рік

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. РОЗВИТОК ТВОРЧОЇ УЯВИ В УЧНІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ В ПРОЦЕСІ МУЗИЧНОГО СПРИЙМАННЯ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА.....	7
1.1. Дефінітивний аналіз поняття «творча уява».....	7
1.2. Проблеми розвитку музичного сприймання: психолого-педагогічний аспект.....	18
1.3. Підлітковий вік як найбільш складний етап у розвитку дитини.....	25
1.4. Розвиток творчої уяви учнів підліткового віку у процесі музичного сприймання.....	33
РОЗДІЛ 2. ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ УЯВИ В УЧНІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ НА УРОКАХ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА.....	40
2.1 Діагностика рівнів розвитку творчої уяви учнів підліткового віку.....	40
2.2 Інформаційне забезпечення як педагогічна умова розвитку творчої уяви учнів підліткового віку в процесі музичного сприймання.....	48
2.3 Включення учнів підліткового віку в естетично-оцінну діяльність як педагогічна умова розвитку їх творчої уяви в процесі музичного сприймання.....	61
2.4. Аналіз результатів експериментального дослідження.....	66
ВИСНОВКИ.....	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	73
ДОДАТКИ.....	81

ВСТУП

Досягнення епохи науково-технічного прогресу, в якій ми живемо, все більш урізноманітнюються і ускладнюються. Вони потребують від сучасної людини не шаблонних дій, а гнучкості критичного мислення, дієвості, швидкого орієнтування й адаптації до нових незвичних умов, творчого підходу до вирішення різних проблем. А отже, головна увага сучасної системи освіти звернена на формування всебічно розвиненої і гармонійної особистості, яка здатна мислити і діяти креативно, застосовуючи інновації у всіх сферах свого життя. Музичне мистецтво як невід'ємна складова культури народу, як спосіб людського буття, як спосіб образного освоєння світу, формування духовно-морального потенціалу людини і суспільства відіграє особливу роль у вирішенні даної проблеми. Музична культура, що відображає проблеми соціуму, є одним із важливих способів осягнення, створення і трансформації суспільства. Музика є важливим чинником в адаптації людини до соціуму, набутті нею різноманітних знань і уявлень й унікальним засобом самопізнання й самовираження.

Отож, музика все активніше проникає в соціум, збагачуючи його новими знаннями і досвідом. У цьому складному процесі музична мова є засобом пізнання, спілкування, збереження і передачі національних традицій культури та історії народу, його національної ідентичності та самосвідомості. З огляду на це вагомим стає розвинена творча уява як засіб спілкування людини зі світом. Слід зазначити, що особливо гостро постає сьогодні проблема розвитку творчої уяви особистості, як способу художньої комунікації, в зв'язку з руйнуванням традиційної схеми комунікації «автор – музика – слухач – середовище». Пояснити це можна тим, що змінюється музика, як головний компонент комунікації, її мова і форми впливу на свідомість і емоції; зазнають значних змін суб'єкти комунікації, їх роль, статус і вигляд у процесі музичної комунікації; змінилося середовище комунікації, оскільки музичний простір і самі учасники (суб'єкти) комунікації стають об'єктом проектування; зникають кордони не лише між

мистецтвом і життям, а й між учасниками комунікації. Поряд із цим, зміни, які відбуваються в самій музиці на звуковому, енергетичному та смисловому рівнях сприяють пошуку нових технік розвитку творчої уяви особистості як засобу розуміння художньої інформації.

Вивчаючи наукові праці психологів, слід зазначити, що існує нерозривний зв'язок між онтогенезом психічного розвитку та уявою. Цією проблемою цікавилися І.Кант, Дж. Гілфорд, Д. Дьюї, З. Фройд, В. Штерн, К. Юнг.

Значним внеском у розвиток творчої уяви на теоретичному і практичному рівнях стали праці О. Матвеевої, І. Наливайка, М. Кузнецова, Н. Карпенко, П. М'ясоїд та ін., в яких розкрито психологічні аспекти творчої уяви та її культурологічний рівень. Сучасні вітчизняні науковці О. Щолокова, О. Рудницька, В. Бутейко, О. Костюк, І. Гринчук, В. Москаленко, О. Бурська, С. Сердюк розглядають розвинуту творчу уяву як один із основних компонентів культури, адекватного музичного сприйняття, естетичного ставлення до дійсності та мистецтва.

З іншого боку, проблема творчої уяви знайшла своє відображення в дослідженнях О. Рудницької, О. Отич, М. Шопіної, А. Пілічаускаса. Та все ж залишається багато питань, які потребують дослідження в сфері розвитку творчої уяви.

Акцентування дослідниками і педагогами значення творчої уяви пов'язано не стільки з розвитком її теорії, а з музичною практикою. Можливо, однією з головних причин, що ускладнює процес розвитку творчої уяви в учнів, став «розрив» між академічною музикою і сучасним звуковим середовищем, в якому головною складовою є не музика, а переважно невисокої якості музична продукція. Перед сучасним учителем постає завдання йти разом з дітьми до розуміння музики, навчати самостійно пізнавати музичне мистецтво і виробляти потребу у спілкуванні з музикою. В умовах реформування освіти значна роль приділяється вихованню

особистості, здатної самореалізуватись, самовизначитись, самоусвідомитись у реаліях сучасного життя.

Часто на сторінках наукової літератури з філософії, психології та педагогіки порушується питання про роль творчої уяви в розвитку учнів. Аналіз наукових досліджень свідчить про те, що більшість учнів підліткового віку демонструють поверхневе розуміння задач власного розвитку, невміння практично аналізувати та реалізовувати свою творчу індивідуальність. Не виявлені теоретичні передумови і найбільш ефективні умови розвитку творчої уяви як складової творчої індивідуальності учня-підлітка на уроці музичного мистецтва в закладах середньої освіти.

Враховуючи актуальність досліджуваної проблеми, ми визначили тему роботи «Розвиток творчої уяви в учнів підліткового віку в процесі музичного сприймання».

Об'єкт дослідження – процес розвитку творчої уяви в учнів підліткового віку в процесі музичного сприймання.

Предмет дослідження – педагогічні умови розвитку творчої уяви в учнів підліткового віку в процесі музичного сприймання.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови ефективного розвитку творчої уяви в учнів підліткового віку в процесі музичного сприймання.

У відповідності з метою дослідження були сформульовані такі **завдання дослідження**:

- виявити на основі аналізу літератури з теми дослідження характерні ознаки поняття «творча уява» і висвітлити психолого-педагогічний аспект проблеми розвитку музичного сприймання;
- визначити емпіричні показники рівнів сформованості творчої уяви в учнів підліткового віку;
- визначити педагогічні умови розвитку творчої уяви в учнів підліткового віку в процесі музичного сприймання;

- експериментально перевірити педагогічні умови розвитку творчої уяви в учнів підліткового віку в процесі музичного сприймання.

Методи дослідження: аналіз літератури з досліджуваної проблеми, узагальнення та систематизація теоретичного матеріалу, педагогічне спостереження, анкетування, інтерактивні методи навчання, педагогічний експеримент.

Апробація результатів дослідження відбулася: 1. На Всеукраїнській науково-практичній онлайн-конференції за участю здобувачів вищої освіти та молодих учених. 09 листопада 2023 року, керівник Кравцова Н.Є., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри вокально-хорової підготовки, теорії та методики музичної освіти ВДПУ ім. М. Коцюбинського.

Приходько Н.Р. Розвиток творчої уяви школярів у процесі музичного сприймання. *Мистецтво та освіта в контексті національних традицій та сучасних трансформацій*. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної онлайн- конференції за участю здобувачів вищої освіти та молодих учених. 09 листопада 2023 року: збірник наукових праць [Електронний ресурс]. Вінниця: ВДПУ, 2023. С. 111-117.

2. Стаття «Уява як механізм активізації естетичної свідомості учнів підліткового віку». *Проблеми та інновації в мистецькій, технологічній та професійній освіті*. Збірник наукових праць. Вінниця, 2024. Вип. 4. 92 С. 79-86

Структура роботи: робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури.

РОЗДІЛ 1. РОЗВИТОК ТВОРЧОЇ УЯВИ В УЧНІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ В ПРОЦЕСІ МУЗИЧНОГО СПРИЙМАННЯ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

1.1. Дефінітивний аналіз поняття «творча уява»

Традиційні погляди на сутність уяви зазвичай передбачають трактування її як багатопланової психічної діяльності, що має чуттєвий і логічний зміст.

Розмитість терміну «уява» визначається тим, що її трактують як процес, що має на меті отримати, створювати щось нове, оригінальне (на відміну від інших пізнавальних функцій). При цьому уяву і творчість часто ототожнюють, а решта психічних процесів автоматично стають репродуктивними, механічними, рутинними, не підвладними свободі та волі суб'єкта. Таке тлумачення уяви значно розширює межі її фактичного впливу.

Зазвичай до фантазії відносять всі нові образи та знання, а також образи реального, які в даний момент відсутні; будь-яке викривлене відображення дійсності, зокрема ілюзії; неадекватне, хибне уявлення людини про те, що вона раніше не сприймала, тощо. Класичне сприйняття уявлення розмиває межу між ним і мисленням, а також між фантазією та уявленням.

Розмиваючи межі між уявою, мисленням і уявленням, ми ставимо себе перед серйозними труднощами не лише в теорії та методології психології, а й у щоденній практичній діяльності. Формуючи уяву дітей, вчителі та психологи часто займаються зовсім іншими аспектами і коригують інші психологічні аспекти своїх вихованців.

Ключові етапи формування особистості тісно пов'язані з розвитком творчих здібностей, а отже, і з розвитком уяви. Цій темі присвячено численні праці в галузі філософії, естетики, психології та педагогіки. Однак досі відсутня прийнятна полідисциплінарна теорія уяви.

У філософсько-логічній царині найцікавішу характеристику уяви можна знайти у працях І.Канта [22]. Відповідно до його досліджень, уява в історії суспільства розглядається як універсальна здатність людини, яка

дозволяє їй адекватно сприймати реальність, бачити світ у всьому його різноманітті предметів та їхніх властивостей. У процесі пізнання уява допомагає співвідносити отримані загальні знання з конкретними фактами. І.Кант вважав, що в уяві людина спочатку формує загальний образ цілісної ситуації, а вже потім деталізує образи її складових частин. Крім того, на думку О.О.Матвєєвої, І.Наливайка, сила уяви з'єднує в одну точку загальне і конкретне, необхідне і випадкове, важливе та, на перший погляд, незначне. Кузнєцов М.А., Заїка Є.В. виокремлюють різні підходи до вивчення проблем уяви, які висвітлюють різні аспекти цієї здатності:

- уява як свідомий процес і її значення в структурі мислення;
- пізнавальна функція уяви;
- творча продуктивність уяви [29].

Універсальним елементом, що охоплює всі згадані аспекти дослідження уяви, є її пізнавальні та когнітивні здібності.

Підкреслюючи універсально-творчий характер діяльності здатності уяви, М.А. Кузнєцов зазначає, що сила фантазії, уяви, творчості — вона ж і здатність продуктивної уяви — виявляється провідною для інших сил душі, що реалізує себе у сновидіннях, інтуїції, інтелекті, вищих емоціях, моральному імперативі та у волі [29].

Слід зазначити, що уява не ставиться до своїх об'єктів як до чогось споконвічно неякісного, аморфного і нецілісного, як до «чистої дошки», на якій дозволено креслити все, що завгодно. Воно «вбачає» у них, перш за все, є самобутні цілісності, які змістовно пов'язані в контексті тієї чи іншої цілісності вищого порядку. Ця цілісність не є чимось даним, а є заданою (від слова «завдання»), і її можна зрозуміти лише через творче відкриття певного прихованого принципу, що лежить в основі розвитку предметної ситуації.

Уява забезпечує ніби замикання абстрактного знання на окремий факт, загального на одиничне, що дає розв'язання тієї чи іншої задачі, недосяжне суто абстрактними розумовими засобами. У полі уяви одиничний факт повертається в такий ракурс, за якого починає виступати його загальний

характер. Уява дає змогу бачити індивідуальність факту у світлі загального і, навпаки, індивідуалізувати загальне знання, так би мовити «з розумом», не за штампом, а творчо. Уява одразу охоплює факт у його загальному значенні, у «цілому», не здійснюючи ще його детального аналізу. Отож, уява – це здатність бачити ціле раніше за його частини.

Ми згодні з думкою Т.Б. Партико про те, що, на жаль, ці принципово важливі положення не дістали адекватного і розгорнутого розкриття на психологічному матеріалі. Водночас у сучасній психології є багато таких даних, які дають змогу гіпотетично описати можливий процес функціонування уяви [40].

Варто зазначити, що певні аспекти уяви та символічного заміщення були детально досліджені в психології. Наприклад, у працях Е. Торренса виявлено численні ознаки перенесення властивостей і функцій одних об'єктів на образи інших. Особливості символічного заміщення були описані Н.А. Карпенко. [23]. Однак досі в психології експериментально майже не вивчається така особливість уяви, як «схоплювання» цілого раніше за його частини. Більше того, гнучкість і динаміка репродуктивних уявлень часом ототожнюється із самою уявою (у цій динаміці не фіксується процес перенесення певних властивостей з одного образу на інший).

Одним із можливих тлумачень сенсу щойно зазначеної основної особливості уяви може бути наступне. Перенесення властивостей одного образу на інший образ робить його різнорідним, виникає завдання перетворення такої різнорідності на нову однорідність. Для цього перенесена властивість, як певна домінуюча цілісність, повинна перетворити інші властивості (частини) існуючого образу, створюючи таким чином свої власні елементи. Іншими словами, перенесену властивість, яка ще не розгорнута в цілісність, використовують як інструмент для формування своїх частин. «Схоплювання» та «утримання» цілого до того, як з'являться його частини, є важливою рисою уяви.

Зазначимо, що уява найбільш активно розвивається та формується в глибинах художньої свідомості людей, що знаходить своє відображення в різних видах мистецтва. Мистецтво сприяє розвитку уяви як загальної універсальної людської здатності, яка, будучи вдосконаленою, реалізується в усіх сферах людської життєдіяльності.

Так, вченому, наприклад, необхідно мати добре розвинене естетичне сприйняття краси, яке формується завдяки уяві. Це дозволяє йому правильно уявляти образ «цілого» ще до того, як алгебра перевірить всі його частини та деталі. Лише після цього конкретне ціле може бути відтворене в думках у вигляді строго логічно структурованої системи абстракцій.

Також здатність уяви можна охарактеризувати наступним чином:

- уява людини не лише має психологічне навантаження (як у тварин), але й виконує важливі пізнавальні функції, пов'язані із синтезом чуттєвого та розумового досвіду;

- ключовою рисою уяви є її творчий і діяльнісний характер, що проявляється в широких синтетичних можливостях [29].

Автори також підкреслюють неминущу важливість уяви в процесі синтезу часу, адже вона здатна об'єднувати в пізнавальному акті та досвіді минуле, теперішнє і майбутнє. Отже, уява виступає зв'язуючим елементом, що інтегрує різноманітні та розрізнені в часі й просторі сприйняття людини в єдине ціле індивідуального та суспільного досвіду культури.

Естетика як минулого, так і сучасного часу представила безліч концепцій, які розкривають вплив мистецтва на розвиток людських здібностей. Серед них чітким розробкам саме тих теоретичних положень, які прямо відповідають завданням педагогіки і психології, вирізняється концепція М.О.Шопіної. Авторка зазначає, що сама по собі взята фантазія, або сила уяви належить до числа не лише найбільш дорогоцінних, а й узагалі універсальних здібностей, що відрізняють людину від тварини [59].

Відомі в психології та педагогіці факти вказують на те, що, мабуть, потреба в розвитку уяви як загальної й об'єктивно необхідної людині

здатності якнайповніше може пояснити прагнення дітей до мистецьких проявів узагалі й до музичної творчості зокрема.

Створення художнього образу вимагає від людини високого рівня розвитку уяви — здатності, яка дозволяє сприймати цілісність об'єкта, не зосереджуючи увагу на його деталях. Для розвитку цієї здатності навчальний процес повинен формувати в учнів уміння виділяти в реальності (або в навчальному матеріалі) не лише самі об'єкти та їхні частини, а й, перш за все, взаємини між ними. Уміння орієнтуватися в цих зв'язках, працювати з ними і, що найважливіше, узагальнювати їх та доводити до завершеності, є ключовим елементом здатності уяви.

Створення образу уяви людиною можливе через перехід у свідомості від цілого до частин, від загального до конкретного. Варто зазначити, що цей перехід у своєрідному вигляді характерний для змістовного узагальнення, яке, ймовірно, притаманне як формуванню образу фантазії, так і розробці абстрактних понять. Це свідчить про наявність певного зв'язку між художнім образом і науковим поняттям.

Основна характеристика уяви, що полягає в «схоплюванні» цілого до того, як сприймаються його частини, дозволяє людині «одразу» бачити предмети в інтегральному вигляді, як це роблять «всі інші люди». Він не змушений для цього уявляти себе на місці кожного з цих людей. Цим образ уяви істотно відрізняється від образів пам'яті та спогадів. Спостереження за предметом «очима іншої людини» є водночас початковим етапом формування людської свідомості. Тому генезис і еволюція предметного сприйняття, уяви та свідомості тісно переплетені між собою. Свідомість не може існувати без уяви, а сама уява «структурує» сприйняття (тобто чуттєве сприйняття).

Усі вони разом слугують основою для творчої діяльності людини, що породжує її особистість.

Зазначимо також, що реалізм уяви та вміння бачити ціле раніше за його частини є універсальними характеристиками дитячої творчості. Ці дві

здібності пов'язані між собою настільки тісно, що має сенс розглядати їх у єдиному ключі.

Але існує й інша, менш поширена позиція. Згідно з нею, уяву неправомірно зводити до нестримного фантазування і самоцільного оригінальності. Справжня уява завжди реалістична. Щоправда, під реальністю тут розуміють не те, що лежить на поверхні й безпосередньо впадає в око. Уява трактується як образне схоплення деякої істотної, загальної тенденції або закономірності розвитку цілісного об'єкта.

За допомогою уяви людина виокремлює ті властивості, які хоча й приховані, але специфічні для цього об'єкта і найрельєфніше відображають його загальну, цілісну природу (вони можуть або сформуватися в процесі розвитку об'єкта, або не виникнути взагалі, так і не втілюючись у дійсність, залишившись у сфері можливого).

Уява – це процес, за допомогою якого людина створює нові образи, спираючись на свій попередній досвід. Це психічний механізм, що передбачає відхід від минулого досвіду, трансформацію наявних даних і генерування нових образів, які є результатом творчої діяльності людини та слугують їй прообразами. Уява є унікальним психічним процесом, що виник і розвивався в ході трудової діяльності. Людина не може розпочати будь-яку діяльність, не уявивши заздалегідь її результат.

Уява є важливою частиною пізнавальної діяльності людини, проте вона має свої особливості, які відрізняють її від інших психічних процесів. Наприклад, уява відрізняється від сприймання. Це процес, у якому людина створює образи об'єктів на основі свого попереднього досвіду, навіть якщо ці об'єкти ніколи не були нею сприйняті. Образи, що виникають в уяві, не завжди відповідають дійсності і можуть містити елементи фантазії. Уява дозволяє людині вийти за межі повсякденного життя. Минуле зберігається в образах пам'яті, тоді як майбутнє — у мріях і фантазіях.

Уява є основою наочно-образного мислення. Вона дозволяє орієнтуватися в ситуаціях без необхідності в практичних діях. Саме з уявою пов'язують процес художньої творчості в діяльності людей.

Існують індивідуальні та типологічні особливості уяви, які пов'язані зі специфікою пам'яті, сприймання та мислення. У деяких людей домінує конкретне, образне сприймання світу (художній тип), тоді як в інших — здатність оперувати абстрактними символами та поняттями (розумовий тип).

Уява виконує кілька важливих функцій:

- відображає реальність у формі образів, що тісно пов'язано з мисленням і є його невід'ємною частиною. Уява активізує наочно-образне мислення;

- регулює емоційні стани, допомагаючи задовольнити певні потреби та зменшити напруження;

- дозволяє свідомо контролювати пізнавальні процеси та стани, завдяки образам людина може управляти сприйняттям, спогадами та висловлюваннями;

- створює та реалізує внутрішній план дій, що дає можливість виконувати їх у своїй уяві та маніпулювати образами;

- проводить планування та програмування діяльності й поведінки, а також контролює фізіологічні стани, такі як ритм дихання, частота пульсу та кров'яний тиск. Уява є основою аутотренінгу та ідеомоторних актів, коли уявлення про рух викликає реальний рух, який не підлягає контролю з боку органів чуття чи свідомості.

Ми дотримуємося того факту, що серед провідних функцій уяви виокремлюється вміння бачити ціле раніше за його частини. Цей інтегральний спосіб світобачення, що проявляється і в здатності дивитися на світ очима іншої людини, ширше – всього людського роду, а отже бачити світ по-справжньому цілісно. Завдяки грі предметом такого інтегрального погляду може стати сама дитина, її можливості, її місце в грі, її місце у світі.

В залежності від ролі волі в процесі уяви, її можна класифікувати на мимовільну та довільну. *Мимовільна уява* відзначається тим, що формування нових образів відбувається без конкретної мети уявити певні об'єкти чи події. *Довільна уява*, навпаки, передбачає створення образів з чітко визначеною метою і зазвичай проявляється в творчій діяльності людини.

Художня уява в основному формує чуттєві образи (зорові, слухові, дотикові тощо), які відрізняються яскравістю та деталізацією. *Технічна уява* полягає у створенні образів просторових відношень у вигляді геометричних фігур і конструкцій, їх легкому розділенні та об'єднанні в нові комбінації, а також уявному перенесенні в різні ситуації. Образи технічної уяви зазвичай втілюються у кресленнях і схемах, на основі яких потім розробляються нові машини та об'єкти. *Наукова уява*, в свою чергу, включає формування гіпотез, проведення експериментів та узагальнення, що здійснюються під час створення нових понять.

Існує два типи уяви: пасивна та активна, які відрізняються за *ступенем активності*. Пасивна уява проявляється в ілюзіях та фантазуваннях, що не мають чітко усвідомленої мети. Натомість активна уява реалізується в контексті творчої діяльності, яка підпорядкована певній меті. Однією з форм активної уяви є мрія — процес, у якому людина створює образи бажаного майбутнього.

Процеси уяви мають аналітико-синтетичний характер. Синтез уявлень у процесах уяви здійснюється у таких *формах*:

- *аглотинація* – створення нового образу на основі сполучення елементів, узятих з різних об'єктів;
- *гіперболізація* характеризується збільшенням предмета чи кількості його частин;
- *літота* – характеризується зменшенням предмета;
- *підкреслення* (загострення) – акцентування певної частини образу або якості. Відтворений образ набуває особливої виразності;

- *схематизація* використовується для згладжування розбіжностей між порівнюваними об'єктами;
- *типізація* – виділення істотного в однорідних об'єктах і втілення його у новому образі, який поєднує їх суттєві риси.

Уява дитини починає формуватися наприкінці другого - на початку третього року життя. Про розвиток образів, які виникають внаслідок уяви, можна судити за тим, як діти з задоволенням слухають короткі розповіді та казки, співпереживаючи героям. Для активізації уяви в цьому віці використовуються різні види продуктивної діяльності, такі як конструювання, ліплення та малювання. Особливістю образів, створюваних дітьми, є те, що вони не можуть існувати самостійно і потребують зовнішньої підтримки в процесі діяльності.

Активізація уяви в *дошкільному віці* є важливим етапом для її подальшого розвитку в молодшому шкільному віці. Значну роль у формуванні творчої уяви у дітей цього віку відіграє дитяче словотворення. Важливо заохочувати дітей до словесної творчості, спонукати їх до складання казок, дражнілок та інших форм вираження. Для дошкільників характерна зростаюча самостійність уяви, яка з часом стає відносно незалежною психічною діяльністю. Тому необхідно стимулювати дітей до вільного оперування думками, образами та почуттями. Важливо навчити їх відокремлювати ці елементи від практичної діяльності, щоб діти могли діяти з ними окремо; швидко змінювати образи, почуття та думки про предмет, не торкаючись його руками, а за допомогою уяви створювати і руйнувати віртуальну реальність, не впливаючи на реальне оточення.

Розвиток уяви у *молодших школярів* відбувається через поступовий перехід від репродуктивних форм до творчої переробки уявлень. Репродуктивна уява формується під час уроків, коли учні відтворюють в уяві умови задач або описані сцени з оповідань. Проте у дітей спостерігається тенденція до зміни комбінацій образів, що сприяє розвитку творчої уяви. Нові образи створюються на основі логічно обґрунтованої структури. Діти стають

вимогливими до своїх образів і прагнуть, щоб вони максимально відповідали реальним об'єктам. Водночас, діти активно генерують образи фантазії, в яких відображають свої нереалізовані бажання. Молодший шкільний вік є сенситивним періодом для розвитку писемної творчості учнів.

Основна тенденція в розвитку уяви молодших школярів полягає в переході від переважно репродуктивних форм до творчої переробки уявлень, а також від простого довільного комбінування до логічно обґрунтованого створення нових образів. Спостерігається зростання швидкості формування образів у фантазії. Уява в цьому віці є надзвичайно активною, яскравою та характеризується певною некерованістю. У процесі навчання важливо вдосконалювати відтворюючу уяву, роблячи її більш реалістичною та керованою. Активізація уяви полягає у формуванні її творчого аспекту, переході від простого довільного комбінування уявлень до логічно обґрунтованого створення нових образів. Вчитель повинен підвищувати вимоги до дітей щодо їхніх творчих витворів.

Досягнення молодших школярів у засвоєнні усного та писемного мовлення збагачують зміст їхніх образів і змінюють способи їх формування. Читання художньої літератури відіграє важливу роль у розвитку уяви дітей. Художній опис дозволяє їм уявити картину, створену автором, перенестися в описуване середовище, «бачити» і «чути» персонажів твору, а також переживати різноманітні емоції.

У *підлітковому віці* зміст образів уяви значно розширюється, оскільки вона активно залучається до процесів сприйняття художніх творів, технічних креслень, описів історичних подій, а також у переходах думки від конкретного до абстрактного і в різних формах творчої діяльності. Розвиток творчої уяви у підлітків проявляється через продуктивність, оригінальність та самостійність уяви, а також через зміну домінуючих її видів: від мимовільного (пасивного) до довільного (активного) і від репродуктивного до творчого. Підлітки все частіше звертаються до творчості, деякі з них

починають писати вірші, серйозно займатися образотворчим мистецтвом та іншими формами творчої діяльності.

Збагачення життєвого досвіду підлітків та розширення їхніх знань у основах наук призводять до змін не лише в змісті образів їхньої уяви, а й у способах їх формування. Образи уяви підлітка базуються на реальному світі. Фантастичні уявлення, які віддалені від реальності, виникають лише тоді, коли є спеціальна мета створити щось незвичайне. Способи формування образів уяви розширюються, і провідним серед них стає мовлення, особливо внутрішнє. Фантазія підлітка — це гра дитини, яка перетворилася на фантазію.

Старшокласник замислюється про своє майбутнє. Якщо для дітей основною реальністю є зовнішній світ, куди вони спрямовують свою фантазію, то в ранній юності відбувається відкриття власного внутрішнього світу, розвиток здатності заглиблюватися в себе, у свої переживання та психічні стани. У психічному житті підлітків цього віку важливу роль відіграють мрії, які стають особливо чіткими та активними. Складний навчальний матеріал вимагає від старшокласників більш досконалої репродуктивної уяви, водночас у них також розвивається творча уява, що проявляється в різних формах творчої діяльності.

Психологічні дослідження демонструють, що яскравість і точність уявлень у дітей підвищуються завдяки вправам. Уяву дитини можна активізувати під час створення образів, коли вона комбінує раніше отримані уявлення та трансформує їх. Серед найбільш доступних для дітей способів перетворення дійсності можна виділити зміну розміру предметів, що іноді досягає крайнощів. Загалом, перебільшення є поширеним прийомом, який діти використовують для створення різних контрастів. Діти формують нові образи, наділяючи предмети невластивими їм властивостями та надаючи їм можливість перетворюватися на інші об'єкти.

Активізації уяви сприяє використання схематизації. Внаслідок цього процесу образи, що виникають у дитини, поступово втрачають свої

індивідуальні риси та деталі, наближаючись до загальної схеми. Наприклад, так відбувається розвиток просторових геометричних уявлень у дитини. Інший підхід полягає у розвитку типових образів. У цьому випадку образи уяви зберігають свою індивідуальність, стаючи більш конкретними та наочними, і виконують роль «представників» цілої групи предметів і явищ. Цей шлях сприяє формуванню у дитини уявлень про художній образ.

Збагачення життєвого досвіду *підлітків*, розширення їх знань основ наук приводять до зміни не тільки змісту образів їх уяви, а й способів їх утворення. Образи уяви підлітка ґрунтуються на реальності. Далекі від неї, фантастичні уявлення виникають у нього лише при спеціально поставленій меті створити щось незвичайне. Розширюються способи утворення образів уяви, провідним серед яких стає мовлення, особливо внутрішнє. Фантазія підлітка — це гра дитини, що переросла у фантазію.

Збагачення життєвого досвіду підлітків та розширення їхніх знань з основ наук призводять до змін не лише в змісті образів їхньої уяви, а й у способах їх формування. Образи уяви підлітка базуються на реальному досвіді. Зростає різноманітність способів створення образів уяви, серед яких особливо важливим стає мовлення, зокрема внутрішнє.

Отже, один із ключових напрямків педагогіки уяви повинна бути спрямована на те, щоб діти, незалежно від конкретного матеріалу, оволоділи основними засобами, які трансформують функцію уяви та орієнтують її на створення цілісних творчих продуктів і вирішення реальних творчих завдань.

1.2 Проблеми розвитку музичного сприймання: психолого-педагогічний аспект

Проблема формування та розвитку музичного сприймання має глибокі історичні корені. Було накопичено значний обсяг теоретичних і емпіричних даних, що призвело до виникнення науки про музичне сприймання в ХХ столітті.

Теорія музичного сприймання виникла на перетині різних наук, зокрема естетики, соціології, мистецтвознавства, музикознавства, фізіології, психології, педагогіки, семіотики та кібернетики.

Сприймання музики досліджується в багатьох напрямках. *Психологічний напрям* складають дослідження, присвячені музично-перцептивним здібностям людини, закономірностям і механізмам сприймання музики, або окремим її виразним засобам і елементам музичної форми. (О. Рудницька, В. Афанасьєв, О. Ростовський, М. Субота та ін. [43, 44, 50].

Психологія музичного сприймання історично складалася на основі розвитку досліджень властивостей звуку і музичного слуху. Вона тісно пов'язана також із положеннями про соціальну природу людської психіки; рефлексивною теорією сприйняття; теорією інтеріоризації; теорією психологічної установки; психологією впізнавання й іншими напрямками загальної психології.

Музичне сприймання органічно пов'язане з такими елементами художньо-естетичного досвіду людства, як естетичний ідеал і художній образ, естетичний смак і художній стиль, естетичне почуття і художнє мислення. Будучи опосередкованим духовним життям людини, воно водночас виступає важливим чинником її художнього, естетичного й духовного збагачення.

Науковці одностайні в думці, що осмислення сприймання музики, її розуміння і переживання можливі лише на основі повного кола слухацьких вражень, асоціацій, навичок. Усі вони утворюються в людині під безпосереднім впливом соціально-культурного середовища, в якому вона живе і виховується.

Сприйняття музики – це складний процес, що включає в себе безліч елементів, які є спільними для багатьох людей, а також унікальними для кожної окремої особи. Це система, що складається з різноманітних умов, функцій, операцій і механізмів, кожен з яких має свої специфічні властивості, структуру та зміст.

Серед основних *функцій* музичного сприймання варто акцентувати увагу на комунікативній функції, яка полягає в здатності музичних творів виступати як засіб художнього спілкування. Це відбувається завдяки цілеспрямованому впливу музичної структури на процес і результати сприймання.

В особистісному плані виділяються такі функції музичного сприймання, як: задоволення потреб у художньому пізнанні, творчості, переживанні, самовихованні, естетичній насолоді, розрядці; стимулювання інших видів діяльності; формування певного настрою, тону тощо.

Кожна функція музичного сприймання втілюється в системі операцій, що демонструє багаторівневу діяльність слухача. Окрім музичної перцепції звукового матеріалу, дослідники виділяють такі види діяльності, як: пізнавальна, орієнтувальна, мнемічна, комунікативна, оцінна, прогностична, апперцептивна та коригувальна. Кожен з цих видів діяльності складається з окремих дій, які в конкретних формах і за певних умов реалізуються як операції.

У процесі музично-педагогічної діяльності формуються такі дії музичного сприймання, як: прогнозування подальшого розвитку, аналіз структури твору та інтонаційного розвитку, жанрових особливостей, диференціація звукового потоку тощо. Виділення цих операцій особистості - завдання теорії й практики музичного виховання.

Структура музичного сприймання детально розглядається в працях сучасних дослідників з різних дисциплін, таких як естетика, соціологія, мистецтвознавство, музикознавство, педагогіка та психологія. Під структурою мається на увазі закономірний зв'язок між елементами певного явища, його внутрішня організація та сукупність суттєвих відносин між компонентами в межах цілого.

Музичний твір розвивається в часі і сприймається поступово. В результаті цього безпосереднього процесу формується його цілісне

сприйняття, тобто усвідомлення цілого відбувається через розуміння ролі кожної окремої частини твору.

Структура музичного твору поєднує в собі цільність і цілісність. Цільність визначається як унікальне художнє явище, що має свою оригінальність і матеріал вираження, тоді як цілісність характеризується як явище, яке базується на єдиних, історично сформованих правилах і законах музичного мистецтва. Ці правила композитор дотримується під час створення твору, а слухачі — під час його сприйняття.

У сучасній науці немає єдиного підходу до структури процесу сприймання. Хоча існує певна узгодженість у поглядах на послідовність стадій цього процесу (передкомунікативна, комунікативна, посткомунікативна), все ж спостерігаються значні розбіжності у визначенні логіки та рівнів художньо-пізнавальної діяльності.

П'ять головних структурних компонентів музичного сприймання, які складають його психологічний механізм, виділив О.Ростовський: емоційний відгук на музику, музичний слух, мислення, пам'ять, здатність до співтворчості.

Н.Аніщенко виокремила такі основні елементи: сприймання нинішнього (безпосереднє сприймання твору); минулого (безперервне порівняння з уже прослуханим, його актуалізація) і майбутнього (передбачення подальшого музичного розвитку); об'єктивне і суб'єктивне; аналіз і синтез. При сприйманні вони нерозривно злиті, утворюючи складну єдність елементів, що взаємодіють, яка й приводить до виникнення цілісності як якісно нового завершального етапу сприймання [3].

Розглядаючи структуру музичного сприймання, О.П. Рудницька вважає, що на першому ступені сприймання необхідний розвиток тих умінь, які слухачеві дають змогу виділяти окремі образи, стежити за їхнім розвитком, об'єднувати в ціле окремі враження. На другому ступені сприймання необхідний розвиток вміння аналізувати твір, порівнювати його з різними явищами художньої культури тощо. На третьому ступені сприймання на

перший план виходять уміння особистісної інтерпретації музичної образності, пошукової активності суб'єкта [44].

Вивчені підходи вказують на те, що сприймання розглядається як: процес, що відбувається паралельно з музичним образом; діяльність; багаторазове звернення до твору; заглиблення в музичний зміст внаслідок творчого осмислення явищ тощо.

Під структурою музичного сприймання розуміється спосіб, яким поєднуються та взаємодіють об'єктивно існуючий музичний твір і слухач як суб'єкт сприймання.

Між музичним сприйняттям, музичним мисленням і музичним уявою, мабуть, існує ще більш тісний зв'язок, ніж між цими ж процесами в їх загально психологічному розумінні. Якщо сприйняття в загальній психології трактується як процес переважно репродуктивний, на відміну від мислення і уяви, що характеризуються різним ступенем продуктивності, то в музичній діяльності вже сприйняття є продуктивним процесом.

Отже, музичне сприймання потребує активної роботи усіх механізмів психіки. Виявити сутність процесу сприймання надто складно, оскільки його внутрішній «механізм» і низка його компонентів приховані від дослідника. Психічні процеси, які супроводжують сприймання, практично не підлягають спостереженню. Тому так важлива абстракція для проникнення в сутність процесу музичного сприймання.

Окремий напрям становить дослідження, присвячені *педагогічним аспектам музичного сприймання*. У дослідницьких матеріалах розглядаються питання діагностики та формування музичного сприймання, вікові особливості цього процесу, розвиток музичних здібностей в онтогенезі, а також принципи і методи музично-виховної діяльності тощо (О. Рудницька, О. Ростовський, Н. Аніщенко, Т.Фурдак та ін.) [3, 43, 44, 54].

Одним із елементів структури музичного сприймання є музичний твір. Музичний твір — це актуалізований і перетворений автором досвід, накопичений людством, суспільством та окремими особами. Його зміст

складається з художньо-інтонаційних образів, які втілені в осмислених звучаннях, що відображають результати та естетичну оцінку дійсності в свідомості композитора і виконавця. Це світ уявлень, що формується у свідомості слухача, включаючи уявлення про сам твір, навколишню реальність, а також про людей, автора і виконавців.

Процес музичного сприймання визначається взаємодією музичного твору і слухача. Щоб зрозуміти характер цієї взаємодії, необхідно врахувати, що слухач є одночасно особистістю – суб'єктом, який сприймає та оцінює музичний твір, і особистістю – об'єктом, на яку впливає музика. Музичний твір, у свою чергу, має об'єктивно-суб'єктивний характер. Як особлива матеріальна конструкція, результат художньої творчості, він є об'єктивною реальністю. Одночасно він відображає суб'єктивну точку зору художника та його бажання впливати на людей. Врахування цієї діалектично подвійної природи слухача і музичного твору дозволяє виявити зв'язки, що виникають між ними, а також розкрити діалектику засвоєння художніх цінностей. У центрі взаємодії слухача з музичним твором перебувають емоційні переживання.

Розвинути музичне сприймання – означає навчити слухача переживати почуття і настрої, що виражаються композитором за допомогою гри спеціальним чином організованих звуків; включити слухача в процес активної співтворчості і співпереживання ідей та образів. Для вміння слухати серйозний музичний твір необхідно мати достатній рівень розвитку спеціальних музичних здібностей – слуху, пам'яті, мислення, уяви. Всі вони розвиваються в процесі цілеспрямованих музичних занять, як-то: спів у хорі, ритміка, прослуховування одних і тих же музичних творів, розучування мелодичних тем, які зустрічаються в процесі прослуховування творів, вивчення біографій композиторів і особливостей їх творчого шляху. Розвиток сприймання передбачає вміння виокремлювати із загальної тканини окремі засоби музичної виразності – мелодію, гармонію, фактуру, темп, ритм тощо;

освоєння принципів творчого перетворення і відображення дійсності в звуках музики; виявлення асоціацій, які викликані тим чи іншим способом .

Музична уява діє в сфері музично-слухових уявлень, у процесі роботи внутрішнього слуху. Робота уяви може протікати або «розумовим», або, «художнім» шляхом, але в обох випадках композитору, виконавцю, слухачеві необхідно вміти переноситися в інший світ, що відрізняється від того, що оточує нас.

Усвідомлення впливу музичного твору сприяє розкриттю його змісту, накопиченню учнями музичного досвіду, який позначається у подальшому спілкуванні з музикою. Він посилює її вплив, збагачує духовний світ учнів, їх почуття, думки, переживання. Завдяки використанню в музичному вихованні принципу єдності емоційного і свідомого, в учнів розвивається здатність оцінювати сприйняте і, таким чином, виховуються їхні інтереси і смаки. Головним способом досягнення цієї мети є регулярні та систематичні зустрічі учнів з музикою, що сприяє формуванню у них потреби в високих зразках художньої творчості. Під час уроків музичного мистецтва в загальноосвітніх закладах учні ознайомлюються з різними музичними творами, аналізують їх загальний характер, настрій, а також значення окремих елементів музичної мови в їх взаємозв'язку.

Розвиток сприймання музики є найважливішим завданням музичного виховання учнів підліткового віку, і відбувається він у процесі всіх видів музичної діяльності. Учні знайомляться з музичними творами, більш складними в порівнянні з тими, які можуть виконати самі. Однак процес слухання таких творів не зводиться лише до знайомства з музикою. Важливо формувати в учнів навички і вміння, необхідні для повноцінного сприйняття ними музичних творів, розвивати у них інтерес і музичний смак. Правильно організоване слухання музики, різноманітні прийоми активізації сприйняття (наприклад, через рух, вокалізацію тем) сприяють розвитку інтересів учнів, формуванню їх творчої уяви, музичних потреб. Музичне сприймання –

складний процес, в основі якого лежить здатність чути, переживати музичний зміст як художньо-образне відображення дійсності.

Сприймання музичних образів відбувається завдяки своєрідній творчій діяльності слухача, оскільки включає його власний досвід (музично-слуховий і життєвий). В результаті ідея твору сприймається як щось сокровенне. Саме тому музикознавці стверджують, що слухати музику так, щоб чути її - це напружена робота серця, розуму і особливий вид творчості.

Дослідження процесу музичного сприймання пов'язане з важливими теоретичними і практичними проблемами, розробка яких необхідна для пізнання сутності музичного сприймання, його закономірностей, пошуку ефективних шляхів і засобів педагогічного керування цим процесом.

1.3. Підлітковий вік як найбільш складний етап у розвитку дитини

Підлітковий вік — це етап у житті людини, що охоплює період від дитинства до юності. Згідно з традиційною класифікацією, він розпочинається в 11-12 років і триває до 14-15 років. Якщо розглядати вікові межі більш широко, підлітковий вік можна визначити як період від 11 до 17 років. Цей етап ділиться на власне підлітковий (11-15 років) та ранню юність (15-17 років) [28, 57].

У цей найкоротший за астрологічним часом період підліток проходить значний шлях у своєму розвитку. Через внутрішні конфлікти з самим собою та з оточенням, а також через зовнішні труднощі та злети, він стає особистістю.

Отроцтво – це етап, коли відбувається інтенсивний розвиток і перебудова організму. Людина не лише відчуває дорослість, а й переживає почуття вікової неповноцінності. Під впливом навколишнього середовища у підлітка формуються моральні ідеали та світогляд. Одним із ключових моментів є розвиток самосвідомості, самооцінки та виникнення особливого інтересу до власної особистості. Підліток прагне зрозуміти себе та свої

стосунки з навколишнім світом. У цьому віці інтереси часто змінюються. Це роки критики та самокритики, коли підлітки стають особливо вимогливими до себе, до навчання та до інших людей.

Характерними особливостями даного віку є емоційна нестабільність, мінливість настроїв, яка супроводжується несподіваними переходами від веселощів до зневіри та песимізму. Підлітки прискіпливо ставляться до рідних і водночас гостро невдоволені собою.

Підлітковий вік характеризується значними змінами. Можна виділити три основні кризи, з якими стикаються підлітки. Розглянемо три категорії причин, що можуть спричинити ці кризи.

По-перше, існують *фізіологічні* причини, пов'язані з інтенсивним ростом і статевим дозріванням організму. У цей період спостерігається різкий стрибок у фізичному розвитку, і підлітки часто виглядають незграбно. Кровообіг може бути ускладненим, через що підлітки часто скаржаться на головний біль і швидку втому. Контроль над інстинктами та емоціями зростає, але процес збудження переважає над гальмуванням, що призводить до підвищеної збудливості. Ріст і статеве дозрівання роблять психіку підлітка дуже вразливою. Через фізіологічні особливості розвитку дівчата-підлітки часто виглядають старшими за хлопців.

По-друге, існують *психологічні* причини, пов'язані зі становленням моральності. Відбувається процес відкриття власного «я» та формування нової соціальної позиції. Це період втрати дитячого способу життя, що супроводжується болісними і тривожними сумнівами в собі, своїх можливостях, а також пошуками істини в собі та оточуючих. Часто підлітки неадекватно оцінюють свої здібності, не розрізняючи чітко між «хотіти» і «могти». У їхній поведінці можуть проявлятися підозрілість, озлобленість і дратівливість. Хоча підліток живе в теперішньому моменті, минуле і майбутнє мають для нього велике значення. Світ його уявлень переповнений ще не оформленими знаннями про себе та життя, а також планами на своє майбутнє і майбутнє суспільства. У підлітків яскраво виражена потреба в

самопізнанні та самовизначенні. Вони болісно шукають відповіді на запитання: «Хто я? Який я в порівнянні з іншими? Чого я хочу? На що я здатен?»

По-третє, *соціально-психологічні* фактори, що стосуються засвоєння соціуму та загальних характеристик устрою світу. Світ підлітка наповнений ідеалами, які виводять його за межі повсякденності та стосунків з іншими людьми. Найважливішими темами його роздумів стають майбутні можливості, що стосуються його особисто: вибір професії, бажання вміти взаємодіяти з соціальними групами. У підлітка виникає так зване почуття дорослості: потреба бути, здаватися і діяти як дорослий, стати незалежним від опіки та контролю, здобути дорослі права.

Головне протиріччя цього віку полягає в прагненні підлітка стати дорослим, щоб оточуючі сприймали його як такого і ставилися відповідно. Проте сам підліток не відчуває справжньої дорослості. Це призводить до появи двох протилежних тенденцій у його поведінці: бажання до незалежності (надайте мені всі дорослі права і дайте можливість діяти на свій розсуд) та залежності від дорослих (дорослі обов'язки мені поки що не потрібні, я не готовий їх виконувати, і взагалі сподіваюся, що ви не дозволите мені робити помилки, адже вся відповідальність за мої вчинки лежить на вас).

Отже, підлітковий вік вважається найскладнішим періодом у розвитку дитини. Його традиційно називають небезпечним, перехідним, проблемним, важким.

Хоча підлітковий вік має свої загальні риси, сучасні підлітки вирізняються особливими характеристиками. Вони по-іншому сприймають навколишній світ, мають унікальний стиль мислення, проявляють агресію, коли їх змушують до дій, і часто відмовляються виконувати вказівки дорослих. Крім того, вони можуть бути вимогливими та наполегливими. Психологи відзначають, що діти цього віку часто проявляють надмірну активність і гіперактивність [30, 35, 55].

З одного боку, сучасні підлітки вражають своїми унікальними здібностями, швидко засвоюють інформацію та легко користуються різними інформаційними пристроями, такими як комп'ютери, ігрові приставки, плеєри тощо. З іншого боку, останнім часом спостерігається різкий зріст кількості дітей із ослабленим здоров'ям, які страждають на ММД (мінімальну мозкову дисфункцію), мають синдром порушеної уваги або гіперактивність, а також порушення в емоційно-вольовій сфері.

Підлітки – це молоді люди, які перебувають на етапі переходу до дорослого життя. Сучасні підлітки живуть у складному світі, що суттєво відрізняється від того, в якому росли їхні батьки в аналогічному віці.

Підлітковий вік тих, хто народився, наприклад, у 60-70-х роках ХХ століття, проходив в інших умовах. Формування моральних цінностей і орієнтирів відбувалося в суспільстві, де існувало чітке уявлення про «правильне» і «неправильне», добро і зло. Не вдаючись у деталі обговорення «правильності» тогочасних уявлень, варто зазначити, що таке розуміння дійсно існувало. Це створювало певну основу для формування особистого світогляду та системи цінностей. Натомість сучасні підлітки часто відчують соціальну та моральну дезорієнтацію.

Сучасна цивілізація викликає кризові явища в освітньому середовищі. Тривожать антигуманність, зниження етичних, моральних критеріїв. Серед підлітків поширені песимізм, зневіра у світлі життєві перспективи.

Ці особливості характерні не лише для українських підлітків. У Франції, наприклад, із 5 тисяч опитаних підлітків кожен другий заявив про розчарування в таких цінностях, як гуманізм і прогрес. З опитаних 12 тисяч японських школярів 39% вбачають майбутнє в сірому кольорі, 15% - у чорному.

В умовах радянського минулого функції входження підлітка в соціум виконували піонерська та комсомольська організації, які були частиною потужної державної машини, повторюючи її бюрократичний устрій. Беручи участь у виборах ради загону, у піонерських і комсомольських зборах, здаючи

плани і рапорти, отримуючи заохочення і стягнення, підлітки в діяльності освоювали устрій дорослого суспільства, його соціальних інститутів.

Сучасні підлітки розвиваються в складному інформаційному середовищі, яке навалюється на них з різних джерел масової інформації. Ця «технологічна» реальність дозволяє їм активно взаємодіяти з суспільством. Внаслідок цього сучасні підлітки піддаються впливу численних культурних стимулів, які були недоступні представникам попередніх поколінь.

Сучасні підлітки мають значно більше знань про людську жорстокість. Сучасні фільми, літературні твори та пісні переповнені сценами насильства. Багато підлітків стикаються з насильством не лише через кіно та медіа, а й на власному досвіді. Вони можуть бути свідками насильства в родині або ж самі страждати від агресії з боку батьків, вітчимів та інших дорослих. Значна частина підлітків зізнається, що часто бачать акти насильства у школі. Деякі з них навіть самі вчиняють насильницькі дії, включаючи вбивства. Рівень злочинності серед молоді постійно зростає. Насильство стає невід'ємною частиною нашого життя, і сучасні підлітки інтелектуально та емоційно залучені до нього більше, ніж їхні попередники.

Зростає загроза дегуманізації молоді. У світі спостерігається сплеск наркоманії, алкоголізму, проституції та злочинності серед підлітків. В багатьох освітніх закладах спостерігається хвиля насильства, булінгу, хейтерінгу. Ці тривожні явища є результатом зростання байдужості у багатьох підлітків, що руйнує їхній внутрішній духовний світ. Жертвами знущань зазвичай стають розумово розвинені діти, що відображає специфіку дитячих стосунків, у яких часто присутня хворобливо-нервозна реакція при контактах підлітків, які різняться за рівнем розвитку інтелекту.

Наступним важливим фактором, що негативно впливає на підлітків, є нестабільність сучасної сім'ї. Сучасні дослідження показують, що чотири з десяти підлітків живуть лише з одним із батьків, причому в восьми випадках із десяти відсутній батько. 20% підлітків проживають із вітчимами або дорослими чоловіками, які спільно живуть із їхніми матерями. У наш час

підлітки рідко мають можливість жити в багатодітних родин, де є бабусі, дідусі, дядьки та тітки. Через зростання мобільності людей сім'ї часто опиняються далеко від старших поколінь. Раніше сусіди могли виконувати роль батьків, піклуючись про дітей, але сьогодні такі тісні зв'язки між сусідами стали рідкістю. Сучасні діти позбавлені такого нагляду. У минулому підлітки могли розраховувати на підтримку родичів, сусідів і громадських організацій, але сьогодні вони залишилися без цієї допомоги.

Сучасний підліток живе у світі, який можна назвати пострелігійним. У царині релігії та моралі сьогодні все піддається сумніву. Якщо в минулому більшість людей могли відрізнити моральне від аморального, то зараз ціле покоління зростає без певних моральних цінностей, які досить розмиті. Підлітку часто кажуть, що він може робити те, що подобається. Поняття зла відносне. Сучасне покоління не уявляє собі чітко, що означає добре, а що погано.

У досвіді підлітків зазвичай відсутнє відчуття успіху як особистого досягнення, здобутого завдяки власним зусиллям. Це не випадково, адже в сучасній пострадянській педагогіці все ще зберігаються старі установки, які акцентують увагу на невдачах і помилках учнів, практично ігноруючи їхні перемоги та досягнення. На жаль, цей підхід виховання також поширений у багатьох сім'ях. Варто зазначити, що більшість підлітків стикаються з негативними аспектами життя своїх батьків: втомою, дратівливістю, байдужістю до психологічних проблем дітей, а також переживанням власної безпорадності та тривоги за майбутнє.

Сучасні підлітки зазначають, що в їхніх сім'ях бракує тепла та близькості у стосунках між батьками і дітьми. Вражаючими є дані, які свідчать про те, що кожен шостий підліток з повної сім'ї відчуває емоційне відчуження з боку обох батьків. У наш час дорослим не вистачає ні матеріальних, ні фізичних сил на те, щоб бути батьками власним дітям [53].

У дослідженні І.Чередніченко підтверджується гіпотеза про те, що сучасних дітей надто багато розважають, унаслідок чого вони не вміють самі

себе зайняти, уникають зустрічі із самими собою, через що, в свою чергу, зовсім не знають і навіть побоюються свого внутрішнього світу [55].

В одному із експериментів взяли участь 68 підлітків від 12 до 18 років: 31 хлопчик і 37 дівчаток. Умови були такі: підлітки мали провести вісім годин на самоті. У цей час їм було заборонено користуватися телефоном, вони не могли вмикати комп'ютер або інші гаджети, радіо і телевізор. Їм дозволялося читати, грати, малювати, ліпити, співати, музикувати, гуляти, тобто займатися звичайними справами.

Лише троє підлітків (два хлопчики і дівчинка) довели експеримент до кінця. Семеро витримали п'ять годин, а інші - менше. Підлітки одностайно висловили причини, чому зупинили експеримент: «Я більше не міг», «Здавалося, що ось-ось вибухну», «У мене розколеться голова».

Внаслідок експерименту у двадцяти дівчаток і семи хлопчиків були зафіксовані прямі вегетативні симптоми, такі як припливи жару або озноб, запаморочення, нудота, пітливість, сухість у роті, тремор рук або губ, а також біль у животі чи грудях, і відчуття «ворушіння» волосся на голові. Практично всі учасники відчували занепокоєння та страх. У п'яти з них страх досягнув рівня гострої «панічної атаки». У трьох учасників експерименту з'явилися «суїцидні думки».

Після припинення експерименту 14 підлітків увійшли в соціальні мережі, 20 – зателефонували приятелям мобільним телефоном, 3 – зателефонували батькам, 5 – пішли до друзів додому або гуляти. Решта увімкнули телевізор або занурилися в комп'ютерні ігри. Майже всі одразу ввімкнули музику [55].

За останні 40 років середній школяр значно виріс; статеве дозрівання підлітків відбувається раніше. Помітна фізична акселерація дітей у всьому світі. Наприклад, зріст випускника молодшої середньої школи з 1970 по 2012 рік збільшився на 17,7 см, середня вага відповідно – на 15 кг [55].

Оскільки у школярів дорослішання душі не встигає за фізичним розвитком тіла, виникає розлад між енергією, що переповнює душу, і загальноприйнятими нормами поведінки.

Серед підлітків посилюються інфантильні тенденції: недостатня самостійність, мізерний досвід соціального життя. Наприклад, у Японії 46% учнів не прокидаються вранці без допомоги, а 56% не прибирають свої кімнати. Серед тисячі учнів середніх шкіл приблизно 35% ніколи не готували собі їжу. Діти часто не вміють заточувати олівець за допомогою складаного ножа, а також не можуть якісно віджати мокру ганчірку тощо [55].

Як зазначають сучасні психологи, сучасні діти – це діти інформаційного століття, інформаційного типу розвитку суспільства, що прийшло на зміну постіндустріальному. Головна їхня особливість полягає в тому, що вони володіють новим типом свідомості - системно-смысловим, а не системно-структурним, характерним для дітей минулого століття [48, 57].

У зв'язку з цим сучасних дітей цікавить не причинно-наслідкова залежність об'єктів і явищ, а сенс вчинків і дій. Вони ставлять запитання «навіщо?», а не «чому?».

З кожним роком дедалі більше підлітків підключаються до Інтернету і використовують його дедалі інтенсивніше. Така тенденція спостерігається в усьому світі. Солодовник О.М. зазначає, що кількість підлітків - користувачів Інтернету в США у 2009 році досягла 93% від загальної кількості підлітків, а у 2013 році становила 95% [48]. За даними дослідницької групи PewInternet, частота використання Інтернету підлітками також збільшується за останні кілька років [64].

Найбільшою популярністю у підліткової аудиторії користуються сайти, що надають можливості для налагодження стосунків з іншими людьми, пошуку нової інформації різного тематичного спрямування, перегляду відео та заробітку грошей онлайн.

Ігрова активність в Інтернеті також посідає велике місце в житті підлітка. За даними дослідницької групи PewInternet, 97% підлітків грають у

комп'ютерні ігри. Ігрова активність для них – це соціальна активність, яка включає в себе спілкування з іншими людьми (76% випадків). 42% підлітків грають в онлайн-ігри з людьми, з якими вони познайомилися у звичайному житті, 27 % підлітків грають з людьми, з якими познайомилися онлайн, 23 % грають і з тими, і з іншими [64].

Таким чином, соціальні умови, в яких живуть сучасні підлітки, суттєво відрізняються від тих, що протягом багатьох років формували особистість представників старшого покоління. Вони менш зосереджені на професійному розвитку і більше на щасливому та забезпеченому сімейному житті, віддають перевагу «активному способу життя» і не розуміють значення слів «творчість» та «пізнання». Їхні спроби розмірковувати про майбутнє після школи викликають у них особистісну тривожність. У таких умовах особливо важливими стають навички дорослих у налагодженні стосунків із підлітками.

1.4 Розвиток творчої уяви учнів підліткового віку у процесі музичного сприймання

На сучасному етапі розвитку вітчизняна педагогіка стикається з певними викликами та труднощами, які зумовлені актуальними умовами. Проте всі ці проблеми можна вирішити, спираючись на нову філософію освіти, що має на меті формування високоосвіченої, творчої та духовно збагаченої особистості з високим рівнем національної та естетичної культури.

Формування нової особистості відбувається в закладах середньої освіти. Саме там діти здобувають свої перші глибокі знання та враження, включаючи естетичні. Тому важливу роль у духовному розвитку молодого покоління відіграють предмети естетичного циклу, до яких входять і уроки музичного мистецтва. Їхній тематичний зміст спрямований на виховання у школярів морально-етичних ідеалів, почуттів та художньо-естетичних смаків.

Уява має суттєве значення в житті людини. Створення нових образів об'єктів, які вона не сприймала безпосередньо, а також нових ідей, допомагає їй орієнтуватися не лише в теперішньому та минулому, а й у майбутньому.

Розвиток творчої уяви займає важливе місце в процесі формування гармонійно розвиненої особистості. Тому одним із ключових завдань вчителя музичного мистецтва є стимулювання творчої уяви, що, в свою чергу, викликає у школяра потребу в постійному спілкуванні з мистецтвом.

Творча уява характеризується свідомо активною діяльністю мислення, яка підпорядкована потребі реалізації художнього завдання. Її ефективність залежить від того, наскільки вона пов'язана з реальністю, що підлягає перетворенню в свідомості. Основним аспектом цього процесу є модифікація та відтворення художніх образів.

Таким чином, елементами творчої уяви є фантазія та дійсність, які взаємодіють у динамічному зв'язку, створюючи вільну та несподівану гру асоціацій і комбінацій, що веде до складних художніх нових форм.

Варто підкреслити, що уява не є випадковою чи безладною, вона має раціональну основу. Творчий процес може бути успішним лише за умови накопичення знань і досвіду. Тому, розвиваючи уяву, важливо збагачувати естетичний досвід учня різноманітними враженнями. При цьому необхідно пам'ятати, що процес здобуття знань не є пасивним запам'ятовуванням інформації, а активним спостереженням, узагальненням і прагненням до пізнання істини.

Ефективними засобами розвитку творчої уяви є:

- слово, яке спрямовує творчі думки (особливо яскраві образи активізують поетичне слово);
- дії та рухи, що замінюють слова, а також жести, міміку і тон голосу;
- художні ілюстрації та відповідно підібрана музика;
- регулярне прослуховування, обговорення та виконання музичних творів;
- ігрова творча діяльність.

Одним із ключових аспектів творчої уяви є формування художнього образу, яке можливе лише за умови гармонійної взаємодії кількох рівнів:

- усвідомлення художнього твору як унікального емоційного об'єкта;
- співпереживання його змісту;
- сприйняття засобів музичної виразності;
- знаходження шляхів самовираження в естетичному контексті музики

та елементах художньої форми.

Отже, ефективність розвитку творчої уяви залежить від умов, в яких організована спеціальна діяльність.

Виховання творчого потенціалу починається з перших днів навчання дитини в школі.

Науковці вважають, що творчість є результатом напруження всіх духовних сил людини. Це передбачає:

- глибоке спостереження за явищами;
- гнучкість мислення та уяви в їх складному поєднанні;
- вибіркове запам'ятовування;
- вольове зусилля, яке проявляється в наполегливому пошуку відповідей;
- уважність;
- емоційне натхнення.

Щодо музики, то її глибше сприйняття можливе завдяки використанню аналогій з іншими видами мистецтв під час аналізу. Цінність музики для слухача не обмежується лише акустичними характеристиками звукових послідовностей: слухаючи музику, людина здатна більш чи менш точно відчутти ідейно-емоційний зміст, який заклав у неї автор. Осмисленому сприйняттю музичного твору сприяють візуальні образи та асоціації, що іноді виникають під час прослуховування.

Основними аспектами, що впливають на формування музичного сприймання учнів, є:

- розвиток здатності слухачів до самоконтролю;

- надання учням знань про музику, яку вони слухають;
- формування установки на сприймання: стимулювання інтересу до музики та потреби у взаємодії з нею;
- повторне прослуховування музичних творів;
- організація активності учнів під час процесу сприймання.

Музичне сприймання є складним процесом, в якому взаємодіють численні елементи, що є спільними для багатьох людей, а також унікальними для кожної конкретної особи. Це система, що складається з безлічі умов, функцій, операцій і механізмів, кожен з яких має свої особливі властивості, структуру та зміст. Досліджуючи зв'язки між елементами музичного сприймання, можна виявити його специфіку та відкрити нові аспекти управління цим процесом.

Перш за все, звернемо увагу на функції, які виконує музичне сприймання. Філософи трактують функцію як спосіб дії предмета або елемента системи, що має на меті досягнення конкретного ефекту. Оскільки функція є однією з ключових характеристик певних об'єктів, метод функціонального дослідження, поряд зі структурним, має значну роль у науковому пізнанні.

Система функцій музичного сприймання відображає складний контекст, у якому відбувається діяльність слухача. Вона включає соціальні та особистісні аспекти сприймання, які визначаються внутрішніми детермінантами. Саме ці детермінанти та функції впливають на внутрішню структуру музичного сприймання, формуючи склад його елементів та їх взаємозв'язки.

Серед основних функцій музичного сприймання варто виділити комунікативну функцію, яка полягає в здатності музичних творів виступати засобом художнього спілкування. Це відбувається завдяки цілеспрямованому впливу музичної структури на процес і результати сприймання.

У контексті особистісного розвитку можна виділити такі функції музичного сприймання: задоволення потреби в художньому пізнанні,

творчості, емоційних переживаннях, самовихованні, естетичній насолоді та розслабленні; стимулювання інших видів діяльності; формування певного настрою та емоційного стану тощо.

Структура музичного сприймання детально розглянута в працях сучасних дослідників з різних перспектив, таких як естетика, соціологія, мистецтвознавство, музикознавство, педагогіка та психологія (М. Гейченко, О. Ростовський, О. Черкасов, І. Шуба, Б. Яворський, О. Рудницька та інші).

О. П. Рудницька аналізує структуру музичного сприймання як специфічну діяльність, процес і результат якої визначаються системою перцептивних та інтелектуальних навичок. Вона підкреслює, що на початковому етапі сприймання важливо розвивати ті навички, які дозволяють слухачеві виділяти окремі образи, слідкувати за їхнім розвитком та об'єднувати окремі враження в єдине ціле. Перспективним напрямком у вирішенні цього завдання є дослідження фігурно-фонових зв'язків.

Виділення «фігури» мелодії як основної категорії змісту музики дозволяє спостерігати за розвитком навичок диференційованого сприйняття музичного звучання та основних інтонаційно-виразних комплексів. Ці навички формувалися на основі досвіду учнів у спілкуванні з різноманітними жанрами та стилями музичної творчості.

На другому етапі сприймання важливо розвивати вміння аналізувати твір, порівнювати його з різними явищами художньої культури тощо. Знання історико-культурного контексту створення музичного твору сприяє свідомій об'єктивації суб'єктивного музичного образу. Як зазначає О. П. Рудницька, формування цієї групи значною мірою залежить від рівня музичної освіти слухачів, що визначає характер сприймання та ступінь його адекватності.

На третьому рівні сприймання акцентується на вміннях особистісної інтерпретації музичних образів та активності суб'єкта в пошуку. Зміст музичного твору пов'язується з ціннісними орієнтаціями слухача та його індивідуальним досвідом, що допомагає в розумінні первинного сенсу змістовної структури.

Вивчені підходи демонструють, з одного боку, складність музичного сприймання, а з іншого – певні обмеження у розкритті його структури, які залежать від конкретного аспекту дослідження цього явища: соціологічного, психологічного, музикознавчого, педагогічного тощо.

Сприймання можна охарактеризувати як: процес, що відбувається паралельно з музичним образом; активність; багаторазове звернення до музичного твору; заглиблення в його зміст через творчий аналіз вражень тощо. Під структурою музичного сприймання ми розуміємо спосіб поєднання та динамічного взаємозв'язку між об'єктивно існуючим музичним твором і слухачем як суб'єктом сприймання. Виділяємо три нові елементи цієї структури: об'єкт, суб'єкт і процес взаємодії між цими елементами, тобто процес сприймання, які також є структурами і взаємодіють між собою в рамках своїх елементів.

Мистецтво допомагає учням через переживання художніх образів знайти свою справжню сутність. Тому ми, в першу чергу, зосереджуємося на формуванні особливого ставлення до творів мистецтва, яке має супроводжуватися перетворенням їх ідей у життєво важливі для учнів сценарії. У цьому процесі взаємини між художнім твором і його сприймачем завжди мають суб'єктивне значення, оскільки мистецтво орієнтоване на особистісні переживання, розум і почуття людини.

Уява учня-підлітка менш продуктивна, ніж уява дорослої людини, але вона більш багатша за фантазію дитини. Підлітки починають більш критично сприймати навколишній світ і будують плани на майбутнє. Їхня уява приймає більш критичні форми. Вони вже не вірять у казкові чудеса. Уява приймає форму мрії як позитивної життєвої перспективи. Учні підліткового віку за допомогою уяви будують плани свого майбутнього, моделюють різні соціальні і моральні ситуації, ніби то тренуючись перед складним дорослим життям. Підлітки відчують насолоду від творчого творення. Вони із задоволенням складають вірші і музику, імпровізують танцювальні рухи, намагаються вирішити складні життєві питання. Ось чому підлітки часто

обирають читати та переглядати фантастику і бойовики, в яких присутні герої, що суттєво відрізняються від звичайних людей. Ці вікові особливості необхідно враховувати у ході організації навчально-виховного процесу, а також у процесі проведення діагностики уяви.

Таким чином, функції творчої уяви відіграють велику роль у психічному розвитку учня підліткового віку. Фантазія, подібно до інших форм психічного відображення, повинна розвиватися в позитивному напрямку, сприяючи глибшому розумінню навколишнього світу, самовираженню та самовдосконаленню особистості, а не перетворюватися на пасивну мрійливість, що замінює реальність.

У кожної людини уява розвинена по-різному, і має різні прояви в її діяльності і суспільному житті. Індивідуальні характеристики уяви проявляються в тому, що учні відрізняються за рівнем інтелектуального розвитку уяви та типами образів, з якими вони зазвичай працюють. Низький рівень розвитку уяви перешкоджає різноманітності емоційного життя.

Для того щоб бути готовим до сприйняття майбутнього як однієї з адаптаційних навичок, необхідно розвивати та тренувати уяву саме в підлітковому віці.

РОЗДІЛ 2. ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ УЯВИ В УЧНІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ В ПРОЦЕСІ МУЗИЧНОГО СПРИЙМАННЯ

2.1 Діагностика рівнів розвитку творчої уяви учнів підліткового віку

Експериментально-дослідна робота відбувалася поетапно шляхом організації і проведення діагностичного і формувального педагогічних експериментів. Мета діагностичного експерименту полягала у визначенні рівнів сформованості творчої уяви учнів підліткового віку. З цією метою на базі Комунального закладу «Вінницький ліцей №9» було проведено діагностичний експеримент. Завданням даного етапу педагогічного експерименту було визначення рівнів сформованості творчої уяви учнів експериментальних класів, аналіз та оцінка сформованості їх особистісних якостей та музичних компетентностей, зокрема, здібності до адекватного музичного сприймання.

Експеримент відбувався упродовж 2023-2024р.р. В експерименті взяли участь 62 учні: 7-А (30 чол.) та 7-Б (32 чол.) класів. В основу діагностичного експерименту було покладено критеріальний підхід. Ми виділили такі критерії:

- гнучкість;
- продуктивність;
- оригінальність.

Гнучкість є важливим критерієм творчої уяви. Показниками даного критерію є:

- 1) здатності висловлювати широку розмаїтість ідей (різномісність, широту мислення);
- 2) здатність переключатися з одного виду діяльності на інший, змінювати свої погляди;
- 3) здатність перемикатися з однієї ідеї на іншу.

Другий критерій – *продуктивність*. Показниками другого критерію є:

- кількість ідей, які учень може запропонувати за певний час;
- здатність будувати логічні послідовності в своїх оповідях.

Третій критерій творчої уяви становить *оригінальність*, показниками якого є:

- здатність породжувати нові нестандартні ідеї, образи, сюжети;
- здатність описувати образи в деталях, надавати їм індивідуальні характеристики;
- здатність передавати емоції через образи.

На основі розроблених критеріїв ми встановили якісні характеристики рівнів розвитку творчої уяви учнів підліткового віку. Ми виділили три рівня сформованості у школярів творчої уяви. Ми керувалися думкою про те, що особлива ефективність музики полягає в тому, що у різних слухачів виникають різні, важливі для кожного з них емоції та уявлення.

Кожен рівень ми оцінили за трибальною системою:

- високий рівень 3 бали;
- середній 2 бали;
- низький 1 бал.

До *високого* рівня було віднесено учнів, які володіють глибокими знаннями в царині мистецтва, зокрема музичного мистецтва. У них були сформовані як творча уява так і навички повноцінного сприйняття художніх творів, висока естетична вибірковість, змістовність судження в галузі музичного мистецтва.

Для учнів *середнього* рівня характерною була потреба в спілкуванні лише з найбільш популярними, широко відомими музичними творами. У них переважало спонтанне слухання музики та сприйняття інформації, яке в основному обмежувалося засобами масової інформації. Вони володіли достатнім рівнем музичних знань.

Учні, які мають не вибіркоче ставлення до музичних творів, однобічне захоплення музичним мистецтвом та відсутність навичок адекватного художнього сприйняття, були віднесені до *низького* рівня.

Для діагностики рівня сформованості у школярів творчої уяви була розроблена анкета, яка включала в себе питання:

1. Яку музику (класичну, народну, популярну) ви любляете слухати і чому?
2. Чи виникають у вашій уяві образи, коли ви слухаєте музику?
3. Під час слухання якої музики (серйозної чи легкої) вам найлегше уявляти образи, які в ній розкриваються?
4. Назва твору руйнує уяву чи допомагає їй?
6. Твори яких композиторів, на вашу думку, найбільше пробуджують творчу уяву? Чому?
7. Які види мистецтв крім музики ви знаєте?
8. Назвіть ваші улюблені твори мистецтва? (література, живопис, архітектура, балет, театр тощо)
9. Чи відіграє уява важливу роль при прослуховуванні твору? Чому?
10. Чи приносить вам музика користь у житті? Чому так вважаєте?

Відповіді на запитання анкети були досить різноманітними:

«Я відкрила для себе Музику лише на уроках музичного мистецтва. Я б ніколи не зрозуміла, про що вона розповідає, якби не було у нас уроків музичного мистецтва» (Мирослава В.).

«Для мене класична музика є важкою і незрозумілою, тому слухаю переважно легку сучасну музику. Можливо колись, як я буду старшим вона мені стане цікавою» (Олександр С.).

«Я відвідую танцювальний ансамбль «Барвінок», тому мені більше подобається танцювальна музика» (Олеся П.).

На друге запитання анкети Євгенія С. відповіла: «Раніше я не розуміла, що музика вміє «говорити» і «зображати». Мелодія могла мені просто подобатись і я не задумувалася над глибоким змістом чи тими почуттями, які

переживав композитор. Але завдяки урокам музичного мистецтва тепер я сумую і радію разом із композитором. В моїй уяві малюються образи, інколи навіть кольорові картини». Цікавою була думка учениці Анастасії П.: «Я знаю, що різна музика може змінювати в мені як мої думки так і образи в моїй уяві».

Проаналізувавши відповіді учнів на запитання анкети, ми встановили, що учні експериментального класу добре розбираються у різних видах мистецтва, називали свої улюблені твори. Вони переважно захоплюються сучасною, зокрема вітчизняною популярною, музикою. Серед улюблених виконавців домінують: гурти: «Антитіла», «Go_A», «Kalush Orchestra», «The Hardkiss», «Океан Ельзи» та ін., солісти: Jerry Heil, Артем Пивоваров, Джамала, Альона та ін. Дана музика більш доступна і зрозуміла учням і викликає у них розмаїття почуттів і образів.

Класичну і народну музику люблять, як правило, учні, що навчаються в закладах додаткової мистецької освіти (музичні і мистецькі школи, студії тощо).

У своїх відповідях стосовно творчої уяви учні вказували на те, що вона відіграє важливу роль в їхньому житті, оскільки допомагає пробуджувати і виражати власні почуття і емоції.

З метою визначення рівня адекватного сприймання музичних творів учнями нами була розроблена анкета, яка включала такі питання:

- Який жанр мистецтва вас найбільше захоплює (музика, театр, кіно, поезія тощо)? Чому саме він?
- Який зв'язок між літературою, живописом, музикою?
- Коли ви відчуваєте потребу у спілкуванні з музикою?
- Чи вважаєте ви себе емоційною, відкритою людиною? У чому це проявляється?

Нас цікавило, наскільки в учнів присутній стійкий, глибокий інтерес до музики, як розвинена художня потреба в спілкуванні з естетичними явищами

мистецтва, який у них рівень художньо-образного мислення та ціннісних орієнтацій.

Із відповідей на запитання анкети стало зрозумілим, що музика на думку учнів, займає провідне місце в системі мистецтв, як простих так і складних, синтетичних, таких як театр, кінематограф, телебачення.

Переважна більшість дітей відповіла, що любить слухати музику у навушниках, в Spotify, YouTube Music або Apple Music. Невелика кількість дітей відвідує концертні зали міста. Не значна частина учнів відповіла, що не цікавиться музикою.

У процесі вивчення музичних творів перед учнями виникає ряд проблемних ситуацій. Перш за все, вони пов'язані з умінням диференційовано сприймати музику. Це, перш за все, здатність виявляти інтонаційні зв'язки твору, слідкувати за розвитком основних інтонацій, відчувати жанрові характеристики як у простих формах (пісня, танець, марш), так і в більш складних; розпізнавати на слух національно-стильові особливості музики та її драматургійний розвиток; а також виявляти змістовність виразних засобів, використаних у творах.

Крім того, ми дійшли висновку, що учні часто не вміють розрізнити поняття ідейного й естетичного змісту художнього твору. Ідейний зміст – це естетичне переживання його як суб'єктивного вираження прекрасного або потворного, трагічного або комічного, героїчного змісту реального життя. При цьому естетичний зміст музичного твору складає образна думка композитора, зафіксована у певній системі музично-виразних засобів.

У ході діагностики було застосовано *метод порівняння*. На уроках музичного мистецтва учням було запропоновано творче завдання, в рамках якого вони мали прослухати музику, написану в різні епохи, та визначити характерні риси стилю. Серед творів були: А. Вівальді «Пори року», зокрема частина «Літо» («Гроза»), та А. П'яццола «Пори року в Буенос-Айресі», також частина «Літо». Після прослуховування цих композицій ми поставили учням кілька запитань: «На вашу думку, в яку епоху був створений цей твір?»

Обґрунтуйте свою відповідь» та «Що ви уявили, слухаючи ці твори?». Нас цікавило, наскільки учні здатні аналізувати музичні твори, спираючись на раніше отримані знання, та за якими критеріями вони відносили їх до певних музичних стилів.

Наводимо приклади відповідей учнів:

«Цю музику не можна назвати сучасною, оскільки у ній відчувається стрункість, гармонія, злагодженість, пишність. Її часто можна почути в засобах масової інформації. Ця музика досить відома і популярна». (Дарина К.)

«У другому творі яскраво виражена танцювальність. Думаю, що це - латино-американська музика. Крім того, вона дуже експресивна, яскрава, пристрасна і водночас лірична». (Єлизавета П.)

Проаналізувавши результати, ми дійшли висновку, що 21% показали високий рівень творчої уяви і креативності. Їх творче бачення вирізнялося сюжетністю, продуктивністю, оригінальністю та креативністю. Частина учнів зображували явища природи (гра води, переливання веселки, яскраве сонце, блакитне небо, тощо), деякі зображували усміхнене людське обличчя. 52% учнів показали середній рівень творчої уяви і креативності. Їх презентації статичні та однотипні. Їм було важко зобразити музику за допомогою інших художніх засобів.

Низький рівень творчого потенціалу показали 27%. Вони відмовилися виконувати це завдання, пояснивши свою відмову тим, що раніше ніколи не займалися цим, не мають знань і не розуміють, що саме потрібно робити.

Для виявлення наявного рівня креативності підлітків нами була проведена «Діагностика невербальної креативності» (скорочений варіант образотворчого (фігурного) тесту «Закінчи малюнок») за методикою Е. П. Торренса (додаток 1).

Учням було запропоновано 10 незавершених малюнків. Упродовж 10 хвилин ці малюнки треба було домальовувати і підписати на розсуд учнів.

У оцінці малюнків використовувалися критерії:

Швидкість. Цей показник визначається шляхом підрахунку кількості завершених фігур.

Гнучкість. Цей показник оцінюється за кількістю різних категорій відповідей. Для визначення категорії можуть використовуватися як самі малюнки, так і їх назви, які іноді можуть не збігатися.

Оригінальність. Максимальна оцінка (преміальна) становить 2 бали, мінімальна - 0 балів, 1 бал нараховується за відповіді.

Розробленість. При оцінці ретельності розробки відповідей бали нараховувалися за кожен значущу деталь (ідею), що доповнює початкову стимулюючу фігуру.

В результаті аналізу діагностичної методики було виявлено, що у учнів експериментальних класів переважає середній і низький рівень розвитку креативності. Результати представлені в діаграмі (додаток 2).

В результаті проведення діагностичного експерименту ми виявили деякі порушення розвитку уяви учнів підліткового віку, які спричинені різними факторами, такими як:

- соціальні та емоційні проблеми: стрес, тривожність, сімейні конфлікти тощо;
- медичні умови: порушення слуху чи зору, які ускладнюють процес формування уяви;
- обмежене соціальне оточення: недостатня кількість спілкування з ровесниками;
- надмірна орієнтація на гаджети: тривале перебування перед екраном знижує активність уяви учнів;
- авторитарний стиль виховання: занадто строгі правила та обмеження пригнічують фантазію;
- психологічні травми: сильні стреси або емоційні потрясіння негативно впливають на розвиток уяви.

Безсумнівно, що сучасному підлітку для повноцінного сприйняття музики та розвитку творчої уяви потрібно розширити свій естетичний

кругозір, здобути глибокі знання про жанри та стилі музичного мистецтва, а також розвинути самостійне критичне мислення і фантазію в музиці.

В таблицях наводимо аналіз результатів діагностичного експерименту з метою виявлення рівнів сформованості творчої уяви учнів експериментальних класів.

7-А (експериментальний клас)

Рівні	Критерії		
	Гнучкість	Продуктивність	Оригінальність
Високий	14%	11%	15%
Середній	54%	53%	56%
Низький	32%	36%	29%

7-Б (контрольний клас)

Рівні	Критерії		
	Гнучкість	Продуктивність	Оригінальність
Високий	11%	13%	12%
Середній	66%	62%	59%
Низький	33%	25%	29%

Діагностика рівнів сформованості творчої уяви учнів експериментальних класів дозволила нам:

- визначити рівень розвитку творчої уяви учнів підліткового віку: розуміння того, наскільки розвинена їхня творча уява, допомогла визначити педагогічні умови для її розвитку;
- виявити відхилення у розвитку уяви і вчасно вжити необхідних заходів у ході формувального експерименту;

- реалізувати оптимальні педагогічні умови для її успішного розвитку, створити середовище, яке б позитивно цьому сприяло.

2.2 Інформаційне забезпечення як педагогічна умова розвитку творчої уяви учнів підліткового віку в процесі музичного сприймання

Наступний етап нашої дослідно-експериментальної роботи з розвитку творчої уяви учнів підліткового віку в процесі музичного сприймання на матеріалі музичних творів, які не входять до програм з музичного мистецтва, передбачав організацію та здійснення формувального експерименту, головне завдання якого полягало в розвитку творчої уяви учнів у процесі музичного сприймання шляхом поетапної роботи в експериментальних класах і виявлення їх результативності.

Експериментальна робота з учнями експериментального класу проводилась у ході навчально-виховного процесу, а також у позаурочний час у Комунальному закладі «Вінницький ліцей №9».

Основним напрямком розвитку творчої уяви є збагачення учнів художнім та емоційним досвідом, а також знаннями, вміннями і навичками, які необхідні для естетичного сприйняття змісту музичних творів.

Сучасна психологія, вивчаючи вплив соціальних умов на розвиток особистості, акцентує увагу на тому, що людина є не пасивним об'єктом впливу середовища, а активною і діяльною істотою. Зовнішні фактори формують психічний розвиток особистості, проходячи через її індивідуальність, життєвий досвід, психічні особливості та активність.

Таким чином, ефективність розвитку творчої уяви учнів, яка має значний вплив на процес музичного сприймання, залежить не лише від зовнішніх факторів, таких як педагогічна майстерність вчителя, активізація різних форм музичної діяльності, створення сприятливих умов та методів навчання, але й від внутрішніх аспектів. До них належать життєвий та художній досвід, який учні здобули, розвиток музичного слуху, музичного

мислення, пам'яті, асоціативної уяви, слухової уваги, емоційної сприйнятливості, а також потреб і смаків.

Уроки музичного мистецтва мають на меті виховати уважного слухача, який цінує музику і здатний усвідомлювати глибину ідей, почуттів та переживань, закладених у найкращих зразках класичної, сучасної та народної музики. Саме тому розвиток музичного сприймання є одним із ключових завдань музичного виховання в загальноосвітніх навчальних закладах.

На уроках музичного мистецтва важливо створити такі педагогічні умови, які будуть доступні всім учням, незалежно від їхнього рівня підготовки. Це включає розвиток потреби в музичних враженнях, зацікавленості до музики, формування емоційної готовності до сприймання, забезпечення сприятливого психологічного клімату в класі, організацію оптимального режиму роботи, підтримку активної діяльності учнів та мотивацію тощо.

Розвитку творчої уяви підлітків під час музичного сприймання сприяє контроль за чинниками сприймання, а також особистий контакт між вчителем і учнями.

Однією з найсуттєвіших педагогічних умов розвитку творчої уяви та музичного сприймання є інформаційне забезпечення.

Для адекватного та глибокого сприйняття музичного твору учні повинні мати ґрунтовні знання про нього, а також відповідний життєвий і музичний досвід.

У наукових джерелах можна знайти спроби аналізу процесу музичного сприймання через призму теорії інформації (О. Ростовський, О. Черкасов, М. Гейченко, І. Шуба та інші). У цьому контексті художній (музичний) твір розглядається як особлива форма втілення, збереження та передачі естетичної інформації. З точки зору теорії інформації, музичний твір є набором семантично значущої інформації, яку передає композитор. Для її сприйняття важливо, щоб тезаурус слухача (учня) хоча б частково співпадав з тезаурусом композитора.

При визначенні необхідного тезаурусу для слухачів важливо враховувати закономірності теорії інформації, які суттєво впливають на розвиток творчої уяви під час музичного сприймання. Зокрема, кількість інформації може підвищити надійність і стійкість сприйняття. Практика показує, що чим більш ретельно підготовлена інформація відповідає змісту твору, і чим активніше слухачі її засвоюють, тим глибшими стають їхні естетичні переживання. Водночас, надмірна інформація, яка перевантажує учнів, може гальмувати естетичну реакцію на музику. Тому важливо дозувати обсяг інформації та самого твору як за часом сприймання, так і за змістом.

Існує ще одна закономірність: чим менше інформації, яка направлена на сприймання, тим більший простір для творчої уяви. Вчитель повинен не лише надавати учням важливу інформацію, але й сприяти розвитку їхнього мислення, уяви, фантазії та творчих здібностей.

Суть наступної закономірності така: збільшення кількості сприйняття інформації прямо пропорційне збільшенню тезаурусу. Але, зберігаючи вказану залежність, музичне сприймання не завжди поглиблюється зі збільшенням обсягу знань. У цьому тексті виявляється розбіжність між музикою та естетичними ідеалами слухача, його потребами та інтересами. З іншого боку, коли музичний твір відповідає прагненням особистості, слухач може глибоко сприймати його зміст, навіть якщо його словниковий запас є обмеженим.

Отже, підбираючи матеріали для уроку, вчитель має враховувати специфіку інформаційних процесів у психіці учня, оскільки вони є важливими для музичного сприймання та розвитку творчої уяви.

Музичною педагогікою вироблені вимоги до підготовчої інформації. У тексті розглядаються особливості оповідань і бесід про музику, обсяг, зміст і структуру вступного слова, а також важливість розкриття життєвого контексту художнього світу музичного твору. Підкреслюється роль вчителя у виборі та подачі інформаційного матеріалу. Ці вимоги, що узгоджуються з

досягненнями загальної педагогіки, психології та музикознавства, становлять методологічну основу для музичного сприймання та розвитку творчої уяви.

Суть вимог розкрита у таких тезах:

- вступна бесіда вчителя має бути емоційною, образною і короткою (цікава, але надмірно довга бесіда знижує увагу при слуханні музики. Вона не повинна містити інформацію, яку учні вже знають);

- в основі характеристики музичних творів має лежати, перш за все, розкриття ідей творів. При цьому необхідно спиратися тільки на свідчення композиторів і сучасних їм музикантів, а також на ретельний і всебічний аналіз розглянутого твору;

- коли йде мова про музику, слід дозувати інформацію і дотримуватися міри у повідомленні яскравих фактів, прикладів;

- вступне слово вчителя має стимулювати емоції учнів і пробуджувати їхню чутливість до музики. Його зміст має бути різноманітним (опис твору, його змісту, інформація про композитора або виконавця, історія створення твору, активація емоційної пам'яті тощо). Можливо поєднувати усі ці компоненти;

- в розповіді про музичний твір, слід зосередити увагу учнів на життєвих обставинах і атмосфері, під час яких він створювався;

- бажано й необхідно аналізувати музичний твір з точки зору загально-художніх, історико-соціальних і побутових тем, адже музика не існує поза межами часу і простору. Чим більше ми дізнаємося про композитора та його твори, тим яснішою стає для нас його музика);

- цифри, факти та імена повинні бути ретельно відібрані, залишаючи тільки ті, які слухач обов'язково запам'ятає;

- у розповіді про музику слід уникати «головні і побічні» партії, «репризи і обробки», «секвенції і модуляції», оскільки це лише відверне увагу слухача від безпосередніх відчуттів і емоцій; не варто зосереджувати увагу учнів, їх творчу уяву на пошуки у не програмному творі тотожного

музиці програмного змісту, адже це відволікатиме їхню увагу від слухання музики;

- музика викликає більш теплу і адекватну реакцію, коли вчитель говорить емоційно, з ентузіазмом, ніж коли це робиться формально, мляво й сухо. Вчителю музичного мистецтва необхідно позбавлятися у мові зовнішньої повчальності, риторики, стандартних висловів і фраз, позбавлених конкретного змісту й емоційності.

На практиці дані вимоги реалізують по-різному. Серед найпоширеніших недоліків можна виділити надмірне використання матеріалу, особливо коли йдеться про твори з насиченою художньою біографією. Матеріал вступної розповіді краще розділити на кілька інформаційних блоків, оскільки довга, навіть яскрава та образна розповідь може зменшити сприйняття дітей і знизити їхню увагу ще до того, як вони почнуть слухати музику. Завдання вчителя - надати інформацію, яка не тільки викликає інтерес в учнів, а й зробить його стабільним і динамічним.

Іноді оцінка вчителя не збігається з оцінкою учнів. Це може викликати стійкий негативізм в учнів стосовно творів, які вони слухають. У вступних розповідях варто уникати передчасних оцінок творів, оскільки їх можна зробити під час художньо-педагогічного аналізу.

Особливість музики полягає в тому, що її мова складається з музичних образів, а не з вербальних понять. Музика передає та викликає емоції і переживання, які не можуть бути точно передані словами, тому не варто музику вербалізувати, а лише особисті почуття як результат емоційного резонансу.

У застосуванні різних методів роботи та спеціальних вправ у процесі музичного сприймання ми виходили з того, що розвиток творчої уяви учнів експериментальних класів визначається не окремими засобами музично-естетичних дій, а чітко побудованою системою навчально-виховного процесу.

Змістовна сторона даної системи роботи забезпечувалась різноманітним музичним матеріалом, а саме, творами сучасного композитора

Людовіко Ейнауді, Астора П'яццолі, Джебрана Алькосера та ін. Ці твори без сумніву мали ідейно-художнє значення і входили в сферу музичних уподобань учнів.

Наше дослідження проводилось на основі сприймання наступних творів: «Хмарини» К.Дебюссі, «Experience» Л.Ейнауді, «Libertango» А.П'яццолі, «Idea 10», «Idea 22», «Hotline Bling» Дж. Алькосера.

Обов'язковим було здійснення художньо-педагогічного аналізу музичних творів. Художній, оскільки здійснюється аналіз мистецького твору, який базується на його внутрішніх закономірностях. Вивчається структура музичних творів, їх форма, стиль, а також окремі елементи музичної виразності, що органічно поєднуються зі змістом музики.

Педагогічним є аналіз тому, що розкриваючи естетичний зміст музичного твору, проводиться з урахуванням вікових особливостей, музичного розвитку учнів.

На етапі аналізу учні отримували досвід у художньо-творчій діяльності, здобували знання, вміння та навички, необхідні для сприйняття музики. Під час аналізу глибше розкривався зміст творів, їхня художня краса та унікальність, а також посилювався емоційний вплив музики.

Згідно з художньо-педагогічним аналізом, учнів поступово і систематично залучали до музики, допомагаючи їм усвідомити її особливості. Досвід вивчення одного твору переносився на більш складні композиції, що сприяло розвитку музичної культури учнів та їхньої творчої уяви.

Слухаючи запропоновані нами музичні твори, учні відкривали для себе такі почуття, які в них виникали з настроями музичного твору, підлітки не лише пізнавали власний емоційний світ, а й збагачували його, навчалися аналізувати, порівнювати, зіставляти. Отже, музика як і будь-який інший вид мистецтва, набувала для учнів значення предмета, спрямованого на глибоке пізнання самого себе. Грецький філософ Фалес стверджував, що зі всіх труднощів найбільша пізнати самого себе.

У мистецтві, як у дзеркалі, відображається різноманіття навколишнього світу. Однак, найулюбленішою «темою» художніх творів залишається людина, її внутрішній світ, численні зв'язки з природою, а також безмежна палітра емоцій і настроїв.

Музика, як мова звуків та інтонацій, має особливу емоційну глибину серед інших видів мистецтва. Саме емоційність музичного змісту насамперед відчують слухачі. Можливості музичного мистецтва в передачі внутрішнього світу людини безмежні. Музика з надзвичайною силою передає радість і відчай, тріумф і тривогу, надію і розчарування, інтенсивну роботу думки та миттєві враження, безтурботний спокій і рішучість. Відображення внутрішнього, духовного світу людини є однією з найважливіших характеристик музичного мистецтва.

Так, у ході прослуховування і художньо-педагогічного аналізу твору «Experience» Л.Ейнауді, ми надали учням інформацію про творчість даного сучасного італійського композитора, особливості його музики, які роблять його стиль легко впізнаваним і унікальним. Ось деякі з них:

- мінімалізм: Л. Ейнауді відомий використанням мінімалістичних елементів у своїй музиці. Він часто створює мелодії, які повторюються і розвиваються поступово, що створює медитативну атмосферу. Ритми і гармонії часто є простими, але дуже виразними;

- мелодійність: мелодії в його композиціях зазвичай прості та чітко виражені, але вони можуть бути дуже емоційними та проникливими. Це дозволяє слухачеві легко зануритися в музику і відчутти її на глибокому емоційному рівні;

- емоційність: в музиці Людовіко Ейнауді присутня глибока емоційність, яка проявляється в кожному акорді і кожному русі. Його музика часто асоціюється з медитацією, роздумами і розслабленням, але також може викликати сильні почуття туги або радості;

- мінімальний інструментальний склад: у більшості композицій Ейнауді використовує лише фортепіано, інколи додаючи інші інструменти

(як-от струнні, ударні або електронні ефекти), але основний акцент завжди на фортепіано;

- простота та складність одночасно: музика Людовіко Ейнауді часто може виглядати дуже простою на перший погляд, але в ній є багато нюансів, що створюють складну і багат шарову звукову картину. Цей баланс між простотою і глибиною робить його музику захопливою;

- кінематографічність: багато композицій Людовіко Ейнауді звучать так, ніби вони могли б бути саундтреками до фільмів. Вони створюють атмосферу і часто використовуються в кінематографії, оскільки здатні передавати емоції і підкреслювати важливі моменти в картині;

- імпровізація та варіативність: Ейнауді часто використовує елементи імпровізації, дозволяючи музиці "жити" і змінюватися під час виконання. Це додає їй живого звучання, створюючи ефект неповторності кожного виступу;

- вплив різних культур: у деяких своїх роботах Людовіко Ейнауді використовує елементи інших культур, зокрема, впливи італійської, середземноморської музики, що додає додаткову багатогранність його творчості.

Загалом, музику Людовіко Ейнауді можна описати як поєднання мінімалізму, емоційної глибини та кінематографічної естетики, що робить її надзвичайно популярною серед слухачів у всьому світі. На наше запитання: «Що ви уявили, слухаючи даний твір?», «Які асоціації у вас викликала ця мелодія?» Ось деякі з відповідей учнів: Анастасія П.: «Я відчула спокій і затишок, музика дуже м'яка і повільна, тому її часто порівнюють з моментами, коли сидиш на дивані з улюбленою книжкою або дивишся в вікно, а за вікном тихо падає дощ»; Костянтин С.: «Ця музика як у фільмі, коли на екрані показують якусь дуже важливу і емоційну сцену, і ти відчуваєш, що зараз щось особливе трапиться»; Анна Т.: «Іноді в музиці є моменти, коли стає трохи сумно, але потім знову все стає світлим і радісним, як після дощу, коли з'являється веселка»; Олександр П.: «Музика дуже

красива і загадкова, як у казці, де відбуваються чудеса, і ти відчуваєш, що все навколо може бути магічним»; Назар О.: «Іноді в музиці є моменти, коли здається, що все змінюється — як в житті, коли щось дуже важливе і цікаве відбувається. Це може бути момент, коли ти зрозумів щось важливе або прийняв важливе рішення».

Отже, ця музика може бути різною для кожного, але завжди вона дуже красива, спокійна і магічна!

У ході аналізу твору ми дійшли висновку, що ця музика створювала в уяві учнів різні картини і викликала цілий спектр емоцій: у 20% учнів виникав медитативний стан: "Experience" створює атмосферу спокою та зосередженості. Мелодії, що повільно змінюються, викликали відчуття медитації або глибокої внутрішньої рефлексії. У 46% учнів музика викликала відчуття тривожності та надії. Сум і світло переплітаються у музиці, створюючи відчуття болю, але й одночасно даючи простір для позитивних змін і нових можливостей. 7% учнів уявили під час слухання твору звук дощу, вітру, хвиль, а також поступовий розвиток музичних тем можуть нагадувати природні цикли, зміни пір року, або спостереження за пейзажами. В 15% учнів дана мелодія асоціювалася з кінематографічними образами, як саундтрек до значущих моментів у фільмі. Це були сцени роздумів, зміни або важливого рішення, яке пов'язане з глибокими особистими переживаннями. 12% учнів зауважили, що в композиції є моменти, коли музика стає більш інтенсивною, що створює відчуття переживання переломного моменту або кульмінації. Це була асоціація з важливими життєвими змінами або етапами, коли переживаються важливі особисті зміни.

Загалом, твір "Experience" викликав безліч різних асоціацій залежно від контексту і особистих переживань учнів, але його здатність передавати емоційні глибини та змінювати настрій робить його надзвичайно потужним і універсальним твором.

З метою розвитку творчої уяви на одному з уроків музичного мистецтва в експериментальному класі учні слухали й аналізували твір «Libertango»

Астора П'яццоли. В результаті даний твір показав динаміку з кожного критерія. Учні ділилися своїми враженнями, висловлювали свої думки, а також характеризували образи й картини, що виникали в їхній уяві у процесі слухання. Так, переважна більшість учнів схарактеризувала даний твір як енергію танцю. Софійка М.: «Музика дуже швидка і ритмічна, тому вона нагадує танець! Уявила, як дві людини танцюють разом, швидко рухаючись і кружляючи, і захотілося теж почати танцювати»; Володимир С.: «Музика "Libertango" дуже схожа на танго, яке танцюють в Аргентині і вона виражає сильні почуття, як закоханість або бажання чогось досягти, бо вона звучить дуже емоційно і пристрасно».

З метою більш глибокого музичного сприймання даного твору ми використали фрагмент із художнього фільму «Уроки танго», в якому герої фільму танцюють танго під музику «Libertango». Така інтеграція мистецтв дала змогу учням зрозуміти філософію даного танцю. Одні вбачали в музиці свободу, виходячи з назви твору («Libertango» звучить як музика для того, щоб відчувати себе вільним»), інші — своєрідне змагання («У цій музиці є моменти, коли все ніби змагається — хто швидший, хто сильніший. Це нагадує гру або змагання, де кожен хоче виграти»). Творча уява деяких учнів виявилася надзвичайно багатою.

У ході уроків ми познайомили учнів з класичним твором французького композитора К.Дебюссі «Хмарини», який вирізняється своїм яскраво вираженим колоритом. Цей твір є фрагментом симфонічної сюїти «Ноктюрни», в якому зображено нерухомий образ неба з повільно танучими хмарами. Основна художня задача для композитора полягала в передачі засобами музики чистого живописного образу з його грою світлотіней, багатою палітрою кольорів, які змінювали один одного.

З метою активізації творчої уяви учнів експериментального класу ми використали *метод порівняння*. Учні порівнювали музику твору з деякими пейзажами французького імпресіоніста Клода Моне, багатими гамами фарб, напівтіней. Таким чином відбувалося своєрідне єднання живописного стилю

в передачі багатьох картин моря, неба тощо. Також ми запропонували переглянути фрагмент з художнього фільму «Дівчина з перлинною сережкою», в якому показано діалог героя фільму – видатного фламандського художника Я. Вермейєра з його служницею стосовно кольору хмарин на небі. Ми навмисне зробили паузу, де дівчина змальовує кольори хмарин, щоб учні мали змогу висловити своє бачення. Далі ми продовжили показ і дійшли спільної думки, що хмарини різнокольорові, хоча на перший погляд вони здаються білими. Таким чином, ми дали змогу учням порівняти плоди їхньої творчої уяви з баченням кольорів художника.

Наступним методом, який ми використали у ході формувального експерименту був *інтерактивний метод «Шість капелюхів»*.

Згідно з правилами гри, кожен гравець повинен спробувати відвідати всі капелюхи та адаптувати своє мислення і творчу уяву відповідно до кожної з моделей.

На одному з уроків музичного мистецтва ми запропонували учням обговорити тему «Ефект Моцарта». Для цього ми використали метод «Шести капелюхів», який сприяє розвитку творчої уяви та критичного мислення, що є важливими аспектами музичного сприйняття. (Див. Дод.4)

Було визначено такі завдання:

- освоєння методу ціннісно-сміслового аналізу музичного твору;
- навчання творчій інтерпретації отриманої інформації;
- формування орієнтації на потреби в рефлексії та самоствердженні.

Ми поставили запитання: «Чи є Моцарт генієм?», на яке учні повинні були відповісти наприкінці уроку. Урок проходив поетапно.

Перший етап. *Встановлення мети*. Учні, ознайомившись із темою, самостійно визначили мету уроку.

Другий етап. *Актуалізація знань*. На цьому етапі учні розділилися на шість груп, уявно «одягнувши» білий капелюх (який символізує інформацію), і досліджували факти з життя В.А. Моцарта, звертаючись до енциклопедії

класичної музики. Вони обговорювали та виділяли найбільш важливі, на їхню думку, моменти з життя та творчості композитора.

Третій етап. *Емоційне сприйняття* музики В.А. Моцарта. На цьому етапі учні «одягали» червоний капелюх (символ почуттів та інтуїції) і прослухали кілька уривків з творів В.А. Моцарта (перша частина 40-ї симфонії, фрагменти з «Реквієму», камерні композиції). Вони обговорювали та описували свої емоції, які викликала музика.

Четвертий етап. *Критична оцінка*. Учні «одягали» чорний капелюх (символ критики) і висловлювали свої сумніви щодо геніальності музики В.А. Моцарта, наводячи аргументи з поеми О. С. Пушкіна «Моцарт і Сальєрі».

П'ятий етап. *Захист*. «Одягаючи» жовтий капелюх (логічний позитив), учні наводили аргументи на підтримку геніальності В.А. Моцарта.

Шостий етап. *Формування нової гіпотези*. Учні, «одягнувши» зелений капелюх (креативність), малювали на аркуші паперу символ, який відображав їхнє сприйняття музики В.А. Моцарта.

Критерії оцінювання роботи (за Д. Гілфордом):

- продуктивність – швидкість генерування ідей та їх кількість;
- гнучкість – вміння демонструвати різноманітність ідей та варіантів виконання завдання;
- оригінальність – здатність створювати нові, нестандартні ідеї, які не схожі на ідеї інших учасників;
- художня завершеність – вміння вдосконалювати або надавати завершений вигляд «продукту» своєї діяльності.

Сьомий етап. *Узагальнення*. На етапі «синіх капелюхів» учні підсумовували отримані знання на уроці, використовуючи сінквейн. Сінквейн (від французького "Cinquains" та англійського "Cinquain") – це коротка поетична форма, що складається з п'яти неримованих рядків. Це не просто вірш, а твір, написаний за певними правилами: 1-й рядок містить одне слово (іменник), яке відображає основну тему сінквейна.

2-й рядок – два прикметники, що виражають головну думку.

3-й рядок – три дієслова, що описують дії в цій темі.

4-й рядок – фраза, що несе певний сенс.

5-й рядок – висновок у формі іменника (асоціація з першим словом).

Учні склали сінквейн швидко і цікаво, робота над яким активізувала в них образне мислення.

Моцарт

Творець, художник,

Яскравий, світлий, талановитий,

Молодість музики.

Геній.

Останнє слово сінквейна стало відповіддю на запитання, яке було поставлене на початку уроку. Таким чином, мета уроку була досягнута. Використання методу «Шість капелюхів» сприяло:

- формуванню власної думки;
- аналізу чуттєвого сприйняття музичного твору;
- досягненню певних висновків;
- логічному вибудовуванню ланцюга доказів;
- творчому вираженню ціннісного ставлення до досліджуваної теми.

Отже, «Метод шести капелюхів» є ефективним способом формування яскравого, креативного самостійного музичного мислення та творчої уяви у підлітків.

Отже, в процесі реалізації першої педагогічної умови ми дійшли висновку, що в учнів експериментального класу відбулась позитивна динаміка розвитку творчої уяви за всіма критеріями, виникло бажання спілкуватися з творами інших видів мистецтва, більш глибоко осягнути їхню природу, активізувалися внутрішні і зовнішні резерви творчої уяви.

2.3 Включення учнів підліткового віку в естетично-оцінну діяльність як педагогічна умова розвитку їх творчої уяви в процесі музичного сприймання

Наступним етапом експериментальної роботи була реалізація наступної педагогічної умови, а саме включення учнів експериментального класу в естетично-оцінну діяльність, яка ставила за мету формування в учнів естетичних суджень, аргументації їхніх думок та уявлень в процесі сприймання музичних творів. Як результат ми прагнули того, щоб в учнів формувалася стійкий інтерес до кращих зразків музичного мистецтва, розвивалися ціннісні орієнтації у спілкуванні з різними видами мистецтва, музичне мислення, творча уява, вміння висловлювати та аргументувати власні думки та судження, вміння аналізувати художні та музичні твори, розвивався власний творчий потенціал.

Досліджуючи естетично-оцінну діяльність в системі музичного виховання особистості вчені наголошують, що без знання цієї діяльності неможливо розвивати теорію музичного навчання. Ціннісні орієнтації учнів підліткового віку мають тенденцію до активного розвитку. Під час навчання активно формуються їхні естетичні погляди та ціннісні орієнтації, тому важливо приділяти особливу увагу естетично-оцінній діяльності та її інтеграції в навчально-виховний процес. Розвиток цього виду діяльності є одним із ключових чинників формування музичних смаків, зокрема творчої уяви.

Естетично-оцінну діяльність можна розцінювати як об'єднуючу ланку між перетворюючою і пізнавальною діяльністю. Оцінна діяльність може також розглядатися як ціннісна спрямованість на сприйняття музично-естетичних явищ, проявляючись у досить самостійній формі.

Педагогічне моделювання естетично-оцінної діяльності можна розглядати як сукупність взаємозалежних дій, що базуються на сприйнятті, аналізі та узагальненні отриманих уявлень, а також на порівнянні естетичних явищ і обґрунтуванні естетичних суджень.

Ми виходили з того, що сприйняття як вихідний момент оцінки передбачає надзвичайно уважне вслуховування в музичну тканину твору, в ідеальному варіанті це глибоке переживання відтінків змісту і форми музичного твору. Звідси й витікає педагогічна вимога – створення умов для уважного, зосередженого слухання з установкою на оцінювання музичного твору.

Аналіз і узагальнення передбачають визначення відповідності, єдності змісту музичного твору і його форми.

В системі музичного навчання слід надавати вагомого значення порівняльним операціям. Поза порівнянням, співставленням було б надто утрудненим виявлення естетичної значущості музичних творів.

Порівняльні дії в педагогічному контексті можна класифікувати наступним чином:

- порівняння естетичних об'єктів одного порядку (музичних творів), які мають однакову естетичну значущість;
- порівняння групи музичних творів з найвищим з них, який виступає в ролі естетичного еталону;
- порівняння власних оцінок з думками інших, рівноправних співрозмовників;
- порівняння власної оцінки з думкою авторитетної особи;
- порівняння власних ідеальних уявлень про красу з оцінкою, що виникає у відповідь на конкретний художній об'єкт.

Велике значення в естетично-оцінній діяльності відіграє розгорнуте словесне оформлення власної думки. Для учнів ця частина виявляється складною. Часто вони обмежуються лише короткими відповідями «подобається-не подобається». Це пов'язано не стільки з недостатньою знайомістю з мовою чи нечіткістю художніх уявлень, скільки з відсутністю прагнення висловити свої враження більш детально. Практика показує, що постійна увага вчителя до оцінних суджень і висловлювань учнів з часом стимулює їх бажання ділитися своїми враженнями та думками щодо

ціннісних аспектів художніх явищ. Вчителю слід навчати учнів вести полеміку, аргументувати свої судження і критичні висновки.

Ум ході реалізації даної педагогічної умови ми застосували проектну технологію *«Творча майстерня»* в процесі слухання арії з «Бразильської бахіани» №5 Е. Віла-Лобоса. Суть гри полягала в тому, що учні класу були розділені на три групи: художники, поети та танцюристи. Розподіл відбувався на основі особистісної значущості для кожного учасника («Я вмію володіти своїм тілом, я хочу і люблю танцювати»). Ми надали установку на відтворення художнього образу прослуханого твору відповідно до обраного виду діяльності. У цьому випадку спрацьовував механізм творчого процесу: усвідомлення, формулювання проблеми; пошук принципу вирішення – створення гіпотези, задуму художнього твору; розвиток і деталізація задуму; практична перевірка гіпотези та об'єктивізація художнього твору. Ми помітили, що учні мають підвищену потребу у виконанні, але їм бракує майстерності для її задоволення. Тому ми вирішили обійти труднощі, пов'язані з відтворенням конкретного сюжету, і перевели їх у сферу абстракції, узагальнених асоціацій і відчуттів. Наш девіз звучав так: «Що я відчуваю, слухаючи музику, те й передаю».

Під час гри з'ясувалося, що майже половина класу, а саме 48%, вважають себе художниками. На нашу думку, це пов'язано з тим, що музичні образи твору викликали у учнів певні спогади, емоції та настрої, пов'язані з їхнім життєвим досвідом. Деякі учні уявили себе «художниками-декораторами», виконуючи роль дизайнерів сучасного музичного шоу. Наприклад, одна з відповідей звучала так: «Прослухавши цю музику, я уявила шоу, яке відбувається на березі моря в гавані, на відкритій сцені. На фоні музики чарівний морський пейзаж і танцююча пара в стилі контемпту створюють атмосферу романтики та гармонії між людиною і природою» (учениця 7-А класу Каріна С.). Жоден учень не зміг згадати вірш, який, на його думку, відповідав настрою цього твору (0%). 52% учнів віднесли себе до групи танцюристів. Варто зазначити, що ця музика викликала у них

емоційно-експресивний відгук, який вони виразили через різні пластичні рухи.

На уроках музичного мистецтва нами була використана методика *«Зображуй музику»*. Учням пропонувалося виразити свої думки, почуття і емоції від прослуханого музичного твору у вигляді малюнку, пластичного зображення, танцю. Для прослуховування був запропонований твір сучасного композитора Дж. Алькосера «Idea 10». На запитання: «Які образи виникли у вашій уяві, коли ви слухали даний твір?» учні давали різноманітні й оригінальні відповіді, зокрема: учениця Вікторія М.: «Ця музика ніби змушує тебе замислитись про щось важливе. Вона легка, але глибока, як хвиля, що накриває тебе, і ти відчуваєш, що всередині тебе щось змінюється. Здається, ніби йдеш вулицею, а все навколо трохи сповільнюється, і ти помічаєш речі, які раніше не бачив»; Олександр К: «Вона легка і ніби піднімає тебе вгору, змушуючи забути про все важке й непотрібне. Слухаючи, ти ніби відчуваєш себе у стані, коли можна просто літати – безтурботно і легко».

Наступна методика *«Вибери музику»* була спрямована на розвиток творчої уяви учнів, а саме виявленню їхніх можливостей у визначенні спорідненої за змістом музики. Завдяки цьому ми намагалися з'ясувати, наскільки обґрунтовано учні можуть знаходити співзвучні за змістом фрагменти при порівнянні трьох творів. Пропонована музика мала подібні зовнішні характеристики: схожість фактури, динаміку звучання, елементи музичної мови, склад виконавців, інструментарій тощо. Складність методики полягала в тому, що твори не мали контрасту між собою. У якості стимулюючого матеріалу учням були запропоновані такі твори:

- 1) Дж. Алькосер «Idea 22»
- 2) Ф. Шопен «Ноктюрн» Bb minor
- 3) Yiruma - River Flows in You

Складність цієї методики полягала в тому, що всі три фрагменти мали багато спільного і формально представляли музичні висловлювання на одну тему. Їх об'єднував спокійний темп та ліричний зміст, що відображав задум і

заглибленість у внутрішній світ. Після прослуховування учні визначали, які твори споріднені за «духом» музики та за музично-образним строем. Завдання також включало бесіду, під час якої учні ділилися ознаками, за якими вони визначали цю спільність. Ця методика дозволила виявити, наскільки учні переймалися «почуттям музики». Головною метою методики було з'ясувати, чи оцінювали учні свої власні емоції, викликані музикою, чи просто виразні засоби, відокремлені від життєвого змісту. Учні висловлювали свої враження від почутої музики, характеризували образи, що виникли у їхній уяві, порівнювали їх.

З метою естетичного оцінювання учнями творів у процесі музичного сприймання нами була використана методика *«Музично-життєві асоціації»*. Вона дозволила розвинути сприйняття і творчу уяву учнів з різних точок зору це дало змогу оцінити спрямованість музично-образних асоціацій, їх відповідність музично-життєвому змісту, виявити емоційну чутливість до почутої музики та спостерігати, як сприйняття базується на музичних закономірностях. Для цієї мети була обрана музика, що містила кілька образів з різним ступенем контрасту. Важливою умовою було те, що учням ця музика не була знайома. В якості стимулюючого матеріалу використовувалася Фантазія Моцарта d-moll, але без вступу — лише три перші фрагменти. Перед прослуховуванням музики відбулася довірлива розмова з учнями, метою якої було налаштувати їх сприйняття. У розмові йшлося про те, що музика супроводжує людину протягом усього життя, може нагадувати про минулі події, викликати вже відчуті емоції та допомагати в різних життєвих ситуаціях — заспокоювати, підтримувати або підбадьорювати. Після цього учням було запропоновано послухати музику і відповісти на такі запитання:

- Які спогади ця музика викликала у вас? З якими подіями вашого життя вона могла бути пов'язана?

- Де в житті могла б звучати ця музика і як вона могла б вплинути на людей?

- Які елементи музики допомогли вам дійти до таких висновків (йдеться про те, про що розповідає музика, як вона це робить, а також про виражальні засоби в кожному конкретному творі)?

2.4. Аналіз результатів експериментального дослідження

Обробка результатів проводилася за такими критеріями: точність музичної характеристики, глибина і художність асоціацій, емоційна насиченість відповідей. Особливу увагу було приділено творчій уяві учнів.

У ході реалізації даної педагогічної умови ми дійшли висновку, що включення учнів в естетично-оцінну діяльність у процесі музичного сприймання ефективно позначилось на розвитку їхньої творчої уяви, музичного і критичного мислення, розкритті їх творчого потенціалу.

Внаслідок застосування різноманітних методик зросла мотивація учнів до навчально-пізнавальної діяльності; емоційна сфера стала більш насиченою (ефект емпатії, «переживання» емоційно-естетичних почуттів інших); відбулася систематизація та інтеграція знань, що підвищило їх практичну значущість; під час обговорення різних інтерпретацій, версій, трактувань та оцінок музичних творів спостерігалася толерантність; розвивалася поліфонічність сприйняття неоднозначних мистецьких явищ; формувалися комунікативні навички, досвід діалогового спілкування, а також вміння працювати в команді в умовах співпраці та взаємодопомоги (ефект соціалізації). Ми утвердились у думці, що розвинена уява – це розвинене мислення, нестандартний підхід, винайдення нових рішень тощо.

Щоб виявити педагогічний потенціал і доцільність застосування визначених та апробованих нами педагогічних умов для розвитку творчої уяви учнів підліткового віку під час музичного сприймання, було необхідно з'ясувати ефективність їх впровадження.

Під час реалізації формувального експерименту постійно здійснювався моніторинг його процесу, що дозволяло відстежувати інтенсивність розвитку творчої уяви учнів, а також їх мотиваційно-вольову та емоційну сфери,

формування духовно-ціннісних орієнтацій, що свідчило про загальну динаміку результативності експериментальної роботи. Окрім того, проведення контрольних заходів передбачало отримання зворотного зв'язку для оцінки правильності обраних педагогічних умов.

Контрольно-діагностичні зрізи виконувалися поетапно, відповідно до визначених критеріїв та за формами, схожими на ті, що використовуються в діагностичному експерименті.

7-А (експериментальний клас)

Рівні	Критерії		
	Гнучкість	Продуктивність	Оригінальність
Високий	16%	12%	16%
Середній	57%	55%	59%
Низький	27%	33%	25%

7-Б (контрольний клас)

Рівні	Критерії		
	Гнучкість	Продуктивність	Оригінальність
Високий	11%	13%	12%
Середній	66%	62%	59%
Низький	33%	25%	29%

В учнів експериментального класу відбулися помітні позитивні зрушення: творча уява розвинулася за всіма критеріями, набула усвідомленої спрямованості. У контрольному класі не було змін у порівнянні з початковим анкетуванням.

Методики і техніки, які були використані в реалізації педагогічних умов позитивно вплинули на розвиток творчої уяви учнів у процесі музичного сприймання. За результатами дослідження можна говорити про те, що рівень розвитку творчої уяви учнів підліткового віку покращився.

Під час індивідуальних бесід з учнями ми з'ясували, що у більшості з них значно зріс обсяг музично-теоретичних знань. Відповіді багатьох респондентів відзначалися обґрунтованістю, осмисленістю, образністю та глибоким розумінням музики.

Учні в своїх міні-творах (есе) на тему «Як прекрасно звучить музика» усвідомлено та креативно висловили свої думки і погляди щодо ролі музики в житті людини, а також її впливу на почуття та емоції.

Дані, отримані внаслідок написання есе учнями експериментального класу, свідчать про значне розширення їх музично-естетичних інтересів, збагачення образної пам'яті та асоціативних зв'язків, а також готовність до формування естетично-оцінних суджень, що, безумовно, вплинуло на розвиток їхньої творчої уяви. Більшість учнів експериментального класу демонстрували усвідомлене сприйняття емоційно-образного настрою та змісту музичних творів, розуміння виразно-змістовної та естетичної значущості елементів музичної мови, а також вміння співвідносити їх зі змістом твору.

Результати фінального контрольного тестування свідчать про значне покращення показників в експериментальному класі. Рівномірний розвиток усіх компонентів дав змогу багатьом учням досягти високого рівня розвитку творчої уяви. Кількість учнів з низьким рівнем суттєво зменшилася.

У контрольній групі на завершальному етапі дослідження не було виявлено змін у підвищенні рівня творчої уяви. Спостерігалось, що учні не відчують потреби покращувати свої навчальні результати.

Аналіз отриманих результатів експериментального дослідження підтвердив, що визначені та реалізовані нами педагогічні умови розвитку

творчої уяви учнів підліткового віку в процесі музичного сприймання є обґрунтованими та ефективними.

Проведене дослідження підтвердило достовірність виявлених позитивних змін у рівнях сформованості творчої уяви учнів підліткового віку під час музичного сприймання.

Отже, отримані результати переконливо свідчать про те, що впроваджені нами педагогічні умови в експериментальному 7-А класі є достатньо ефективними та можуть бути застосовані в навчально-виховному процесі загальноосвітнього закладу.

ВИСНОВКИ

Відповідно до завдань дослідження у магістерській роботі розглянуті теоретичні засади процесу розвитку творчої уяви учнів підліткового віку в процесі музичного сприймання.

У дослідженні запропоновано запропоновано новий підхід до вирішення актуальної проблеми розвитку творчої уяви учнів підліткового віку в процесі музичного сприймання, що відображено в теоретичному обґрунтуванні педагогічних умов та методики досліджуваного процесу.

Результати експериментальної роботи, що стосуються впровадження визначених педагогічних умов, підтвердили досягнення поставленої мети, ефективність вирішення завдань і стали підставою для наступних висновків:

1. Аналіз наукової літератури та практики, пов'язаної з розвитком творчої уяви учнів підліткового віку в процесі музичного сприймання, дозволяє стверджувати, що досліджувана проблема є надзвичайно актуальною і потребує більш глибокого вивчення.
2. Вивчення наукової літератури в контексті досліджуваної проблеми та результати експериментальної роботи дозволили зробити висновок, що творча уява – це процес, що базується на самостійному створенні нових образів на основі раніше сприйнятої інформації. Вона характеризується самостійним створенням образів нових предметів, уявним перетворенням дійсності. Уява – найважливіша складова будь-якого творчого процесу. Процес творчої уяви проходить певні етапи: виникнення творчої ідеї, «виношування» задуму та його реалізація.
3. Розвиток сприймання музики є найважливішим завданням музичного виховання учнів підліткового віку, і відбувається він у процесі всіх видів музичної діяльності. Адекватне сприймання музики, її розуміння і переживання можливі лише на основі повного кола слухацьких вражень, асоціацій, навичок. Усі вони утворюються в учнів під безпосереднім впливом соціально-культурного середовища, в якому вони живуть і виховуються.

4. Побудова процесу спілкування з підлітками шляхом збагачення їх художнього і емоційного досвіду, знань, умінь і навичок, значущих для естетичного осягнення змісту музичних творів, а також шляхом застосування їх духовного потенціалу і творчих сил забезпечує глибоке осягнення музичних творів, що є основною умовою розвитку музичного сприймання учнів підліткового віку.

Виходячи з особистісно-орієнтованого та компетентнісного підходів, ми визначили педагогічні умови:

- інформаційне забезпечення як педагогічна умова розвитку творчої уяви учнів підліткового віку у процесі музичного сприймання;
- включення учнів в естетично-оцінну діяльність.

На основі критеріїв та відповідних показників (*гнучкість*: здатність висловлювати широку розмаїтість ідей (різнобічність, широту мислення; переключатися з одного виду діяльності на інший, змінювати свої погляди; здатність перемикатися з однієї ідеї на іншу)); *продуктивність*: кількість ідей, які учень може запропонувати за певний час; здатність будувати логічні послідовності в своїх оповідях; *оригінальність*: здатність породжувати нові нестандартні ідеї, образи, сюжети; описувати образи в деталях, надавати їм індивідуальні характеристики; передавати емоції через образи) встановлено та охарактеризовано рівні розвитку творчої уяви учнів підліткового віку (високий, середній, низький).

За підсумками діагностичного етапу експерименту було виявлено, що недостатній рівень розвитку творчої уяви учнів зумовлений відсутністю належної методики, педагогічних умов, неефективністю форм і методів роботи, формалізмом, а також браком інноваційних наукових підходів тощо.

У ході педагогічного експерименту було застосовано новітні інтегративні та інтерактивні художньо-педагогічні технології, які покликані не лише розвивати творчу уяву і музичне сприймання, а й виховувати музичну культуру учнів як необхідну складову їх загальної культури.

Перевірка результатів формувального експерименту проводилася шляхом порівняльного аналізу показників контрольного та експериментального класів на початку і в кінці дослідно-експериментальної роботи. Отримані дані засвідчили якісне зростання показників за всіма критеріями в експериментальному класі, що позитивно вплинуло на загальний рівень розвитку творчої уяви учнів. Це підтверджує ефективність визначених педагогічних умов та підкреслює необхідність їх широкого впровадження в педагогічну практику.

Широкий досвід спілкування з творами мистецтва дає змогу учням «зчитувати» мову певного виду мистецтва, розуміти метафоричні, образні смисли, позицію автора. Для цього необхідно створити спеціальну систему нагромадження художньо-естетичного досвіду школярів, що містить у собі: знання з історії культури, володіння мовою різних видів мистецтва, прояв власних емоцій і почуттів у ході спілкування з твором мистецтва, вміння бачити символіку та образність, вміння занурюватись у світ іншої епохи, розуміти людину минулого, вміння бачити необхідність мистецтва минулого для сучасності, а також вміння та бажання створювати власні продукти мистецтва.

Отже, розширення та поглиблення культурно-естетичного досвіду сприятиме зміні таких особистісних якостей, як творча уява, творча діяльність, ставлення до світу, самооцінка та культурно-естетичні установки.

Дослідження не охопило всіх аспектів проблеми розвитку творчої уяви учнів підліткового віку в процесі музичного сприймання. Перспективним є вивчення методики розвитку творчої уяви учнів цього віку під час музичного сприймання в позаурочних та позашкільних формах музичного навчання і виховання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андрушко Я. С. Психокорекція: навч.-метод. посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2017. 212 с.
2. Андрушко Я.С. Результати апробації програми розвитку активної уяви та її побудови у підлітків. URL: <https://insight.journal.kspu.edu/index.php/insight/article/view/73/58>
3. Аніщенко Н.В. Особливості діагностування музичного сприйняття майбутніх вчителів мистецтвознавчих предметів: монографія. Київ: Інститут обдарованої дитини, 2014. 186 с.
4. Бевзенко В.В. Вправи на розвиток уяви. Всеосвіта. Бібліотека методичних матеріалів. URL: <https://vseosvita.ua/library/vpravi-na-rozvitok-uavi-31048.html?rl=619840>
5. Білозерська Г.О., Сізова Н.С., Кравцова Н.Є., Белінська Т. В. Газінська О.В. Формування готовності майбутніх педагогів-музикантів до мистецької інноваційної діяльності. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. Київ, 2024. В. 97. С.20-25
6. Бойко Ю.В. Основні принципи при психокорекційній роботі з дітьми та підлітками. Всеосвіта. Бібліотека методичних матеріалів. URL: <https://vseosvita.ua/library/osnovni-principi-pri-psihokorekciynij-roboti-z-ditmi-ta-pidlitkami-178113.html?rl=619840>
7. Боярський академічний лицей «Лідер». Психологічні особливості підліткового віку. URL: http://boyarka-lider.kiev.sch.in.ua/vihovna_robota/klasnomu_kerivniku/materiali_dlya_roboti/p_sihologichni_osoblivosti_pidlitkovogo_viku/ (дата звернення: 14.06.2024)
8. Василевська-Скупа Л. П., Кравцова Н. Є., Швець І. Б. Міждисциплінарна інтеграція як важливий чинник професійної підготовки майбутнього вчителя музичного мистецтва. *Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова*. Серія 14. Теорія і методика мистецької освіти 2023. Вип. 29, С. 50-57.

9. Віннічук І.П. Психолого-педагогічні принципи розвитку творчої уяви засобами тренінгової системи КАРУС. URL: https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2011/9_2011/12.pdf
10. Войтенко Н.О. Діагностика «Методика «Придумай розповідь». Всеосвіта. Бібліотека методичних матеріалів. URL: <https://vseosvita.ua/library/diagnostika-metodika-pridumaj-rozpovid-283117.html?rl=619840>
11. Воробік Д. Р., Варипаєв О. М. Актуальні проблеми сучасної психології та педагогіки. URL: https://repo.btu.kharkov.ua/bitstream/123456789/46650/1/Zbirka_Aktualni_pytannya_suchasnoho_sotsiohumanitarnoho_znannya_2023_97-99.pdf
12. Гаугаш Т.М. Діагностичний тест П. Торренса. Всеосвіта. Бібліотека методичних матеріалів. URL: <https://vseosvita.ua/library/diagnostychnyi-test-p-torrensa-673165.html?rl=619840>
13. Дідич Г. Зміст і структура процесу музичного сприймання. *Наукові записки. Серія: педагогічні науки*. Випуск 143. 2016, С. 27-31
14. Дмитрієва С., Яценко А. Психологічні особливості уяви підлітків та шляхи її розвитку. Актуальні питання розвитку особистості: сучасність, інновації, перспективи: Збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науковопрактичної інтернет-конференції (м. Житомир, 25 квітня 2023 р.) / Ред. колегія: Л.Котлова, С.Дмитрієва, С.Максимець / М-во освіти і науки України, Житомирський державний університет імені Івана Франка, соц.-псих. факультет. Житомир, Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2023. С.115.
15. Довган Б. І. Психологічний аналіз розвитку соціально-перцептивних умінь у підлітків: робота на здобуття кваліфікаційного ступеня бакалавра: спец. 053 Психологія / наук. кер. О. Є. Іванашко: Волинський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2024. 67 с. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/24239>
16. Заїка Є.В. Ігровий тренінг пізнавальних процесів учнів: навчальний

- посібник. Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2013. 298 с.
17. Заїка Є.В. Розвиваємо мислення, пам'ять, уяву. Тренінг мозку. Харків: Основа, 2013. 132 с.
 18. Заїка Є.В., Зуєв І.О. Шляхи оптимізації пізнавальних процесів школярів і студентів: навчальний посібник. Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2013. 220с.
 19. Єрмолова В. М. Оцінювання навчальних досягнень учнів. *Початкова школа*. 2004. № 43. С. 5–7.
 20. Ігри на розвиток уяви. URL: <https://pulyny.irc.org.ua/news/10-38-25-30-07-2020/>
 21. Калиниченко Я. Вплив слухання музики на психоемоційний стан підлітків. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2016, № 3 (57), С. 172-181
 22. Кант І. Критика чистого розуму / Пер. з нім. та приміт. І.Бурковського. Київ: Юніверс, 2000. 504 с.
 23. Карпенко Н. А. Психологія творчості: навч. Посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 156 с.
 24. Кирилова В.М. Педагогічна спрямованість розвитку уяви та творчих здібностей, формування художньо-творчої активності особистості. На урок. Бібліотека методичних матеріалів. URL: <https://naurok.com.ua/rozvitok-uyavi-ta-tvorchih-zdibnostey-72159.html>
 25. Корж Т.І. Теоретичні аспекти вивчення оптимізму особистості. URL:https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/journals/2012/NiO_6_2012/2/Korz.htm
 26. Кравцова Н.Є., Онофрійчук Л. М. Художньо-педагогічні технології в музичній освіті. Навч.-методич. посібник. Вінниця, ТОВ фірма «Планер», 2021. URL: <https://library.vspu.net/items/f8c35376-b615-46ff-b72f-f6d4aac55b9a>
 27. Кравцова Н.Є., Сізова Н.С., Белінська Т.В., Кравченко І.М. Педагогічні особливості використання інформаційно-комунікаційних технологій у

- розвитку музичної обдарованості майбутніх учителів музичного мистецтва. *Актуальні питання гуманітарних наук*, Вип 35, том 3, 2021. С. 289-295.
28. Кривошеєва С. Вправи для розвитку уяви в дітей: поради від психологині. URL: <https://womo.ua/vpravi-dlya-rozvitku-uyavi-ditey-poradi-vid-psihologini/>
29. Кузнецов М.А., Заїка Є.В. Психологія уяви: Навчально-методичний посібник. Харків: ХНПУ, 2013. 151 с.
30. Кунанець І.А. Підлітковий вік та його характеристика. Всеосвіта. Бібліотека методичних матеріалів. URL: <https://vseosvita.ua/library/pidlitkovij-vik-ta-jogo-harakteristika-66678.html>
31. Купровська І. Цікаві вправи та головоломки для розвитку уяви, уваги, пам'яті та мислення. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=a7bJWyBRTU8>
32. М'ясоїд П. А. Загальна психологія: Навч. посіб. 3-тє вид., випр. Київ: Вища школа, 2004. 487 с. URL: <https://kpdі.edu.ua/biblioteka/%D0%97/%D0%97%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%20%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F%20%D0%9C%D1%8F%D1%81%D0%BE%D1%97%D0%B4%20%D0%9F.%D0%90..pdf>
33. Мамонова В. Розвиток творчої уяви молодшого підлітка. URL: <https://elibrary.kdpu.edu.ua/bitstream/0564/222/1/Current%20Trends.pdf#page=109>
34. Матвеева О.О. Формування творчої уяви майбутніх вчителів музики як психолого-педагогічна проблема. URL: <http://www.pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2009/4/49.pdf>
35. Назаренко В., Чайкіна Н. Психологічні особливості креативності підлітків. URL: <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/download/5074/5111>

36. Олійник Г., Креховець Ю. Формування і розвиток творчих здібностей підлітків з використанням соціокультурної діяльності // Ввічливість. Humanitas: науковий журнал. Луцьк: Гельветика, 2023. Вип. 3. С. 61–66. DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.3.8>
37. Павелів В.Р. Вікова психологія. URL: https://pidru4niki.com/1584072037047/psihologiya/vikova_psihologiya
38. Павленко В.В. Розвиток креативної уяви школярів. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/25008/1/1.PDF>
39. Панчук Н. П. Основи психокорекції особистості дитини: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Кам'янець Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2021. 289 с. URL: <http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/5551/Panchuk-N.P.-Osnovy-psykhokorektsii-osobystosti-dytyny.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
40. Партико Т.Б. Загальна психологія. Підручник. Київ, 2008. URL: <https://pedcollege.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/03/partiko-zag-psih.pdf>
41. Пашукова Т. І., Допіра А.І., Дьяконов Г.В. Практикум із загальної психології. За ред. Т. І. Пашукової. К.: Т-во «Знання», КОО, 2000. 126 с. URL: <http://elcat.pnpu.edu.ua/docs/%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%BA%D1%83%D0%BC.pdf>
42. Розвиток пізнавальних процесів підлітка. URL: http://megalib.com.ua/content/5657_6_Rozvitok_piznavalnih_procesiv_pidlitka.html
43. Ростовський О.Я. Педагогіка музичного сприймання: навч.-метод. посіб. Київ, 1997. 234 с.
44. Рудницька О.П. Формування музичного сприйняття в системі розвитку педагогічної культури майбутнього вчителя. Режим доступу: <file:///C:/Users/user/Downloads/100313772.pdf>
45. Сергеєнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасєка О. В. Вікова

- психологія. Навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 376 с. URL: <https://ksp.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/68/2021/05/%D0%92%D1%96%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0-%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F-3.pdf>
46. Сидоренко Н.І. Особливості розвитку творчої уяви старших дошкільників. URL: <https://naukam.triada.in.ua/index.php/konferentsiji/59-dvadtsyat-vosma-vseukrajinska-praktichno-piznavalna-internet-konferentsiya/736-osoblivosti-rozvitku-tvorchoji-uyavi-starshikh-doshkilnikiv>
47. Слободянюк А.А. Зв'язок розвитку творчої уяви та емоційного інтелекту підлітків. *Політ. Сучасні проблеми науки: Тези доповідей XXIII Міжнародної науковопрактичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених*, Київ, 2023, Національний авіаційний університет / Редакційна колегія А.Слюняєв [та ін.]. Київ: НАУ, 2023. С.62-63. URL: https://ino.nau.edu.ua/wp-content/uploads/2023/04/tezy_polit_2023_nnino.pdf#page=62
48. Солодовник О.М. Психологічні особливості розвитку творчого мислення підлітків в умовах сучасних інформаційних технологій. 66 URI: <https://dspace.znu.edu.ua/jspui/handle/12345/18982>
49. Стеба Д. Розвиток уяви у дітей. На урок. Бібліотека методичних матеріалів. URL: <https://naurok.com.ua/prezentaciya-na-temu-rozvitok-uyavi-u-ditey-304217.html>
50. Субота М.В. Сприйняття музики як психологічної категорії. *Актуальні проблеми психології*. Т.7, Вип.37. 2018, С.157-176
51. Токарева Н. М. Сучасний підліток у системі психологопедагогічного супроводу: монографія / Н. М. Токарева, А. В. Шамне, Н. М. Макаренко. Кривий Ріг, 2014, 312 с.
52. Учваткіна Л.П. Поради батькам «Ігри та вправи на розвиток уяви».

- Всеосвіта. Бібліотека методичних матеріалів. URL:
<https://vseosvita.ua/library/poradi-batkam-igri-ta-vpravi-na-rozvitok-uavi-261860.html?rl=619840>
53. Уява. СловникUA. Портал української мови та культури. URL:
<https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D1%83%D1%8F%D0%B2%D0%B0>
54. Фурдак Т. Д. Сутність та особливості музичного сприймання учнів на уроках музики. Педагогіка вищої та середньої школи. 2013. Вип. 37. С.233-237
55. Чередніченко І.В. Міні-лекція «Психологічні особливості підліткового віку». На урок. Бібліотека методичних матеріалів. URL:
<https://naurok.com.ua/mini-lekciya-psihologichni-osoblivosti-pidlitkovogo-viku-205996.html>
56. Черкасов В. Психофізіологічний розвиток підлітків у процесі музично-творчої діяльності. URL:
<http://magazine.mdpu.org.ua/index.php/nv/article/view/3063>
57. Чижиченко Н.М. Психологічні особливості розвитку оптимізму в ранньому юнацькому віці. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7187>
58. Шопіна М. О. Психологічні особливості розвитку уяви у підлітковому віці.
URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/9854/>
59. Шопіна М.О. Розвиток творчої особистості учнів підліткового віку у навчальній діяльності. Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. Випуск 1, 2013. С. 110-117
60. Шопіна М.О. Психологічні особливості розвитку творчого потенціалу у підлітковому віці. Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. Випуск 2, 2012. С. 101-109
61. Солодовник О. М. Психологічні особливості розвитку творчого мислення підлітків в умовах сучасних інформаційних технологій. Запоріжжя, 2024.
URL:

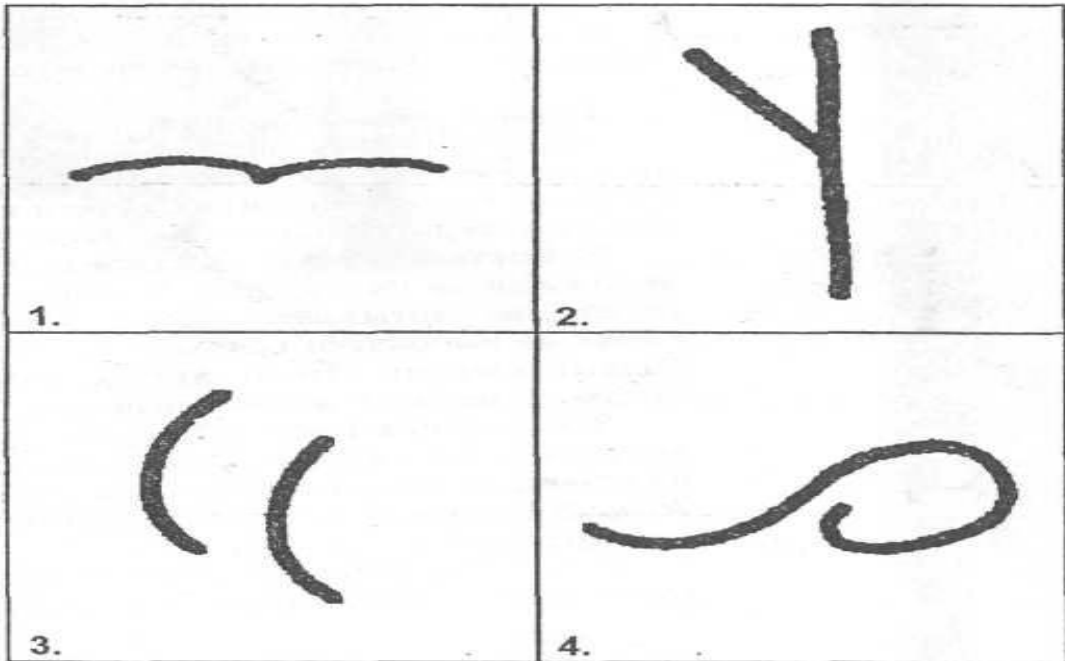
<https://dspace.znu.edu.ua/jspui/bitstream/12345/18982/1/%D0%A1%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%9E.%D0%9C..pdf>

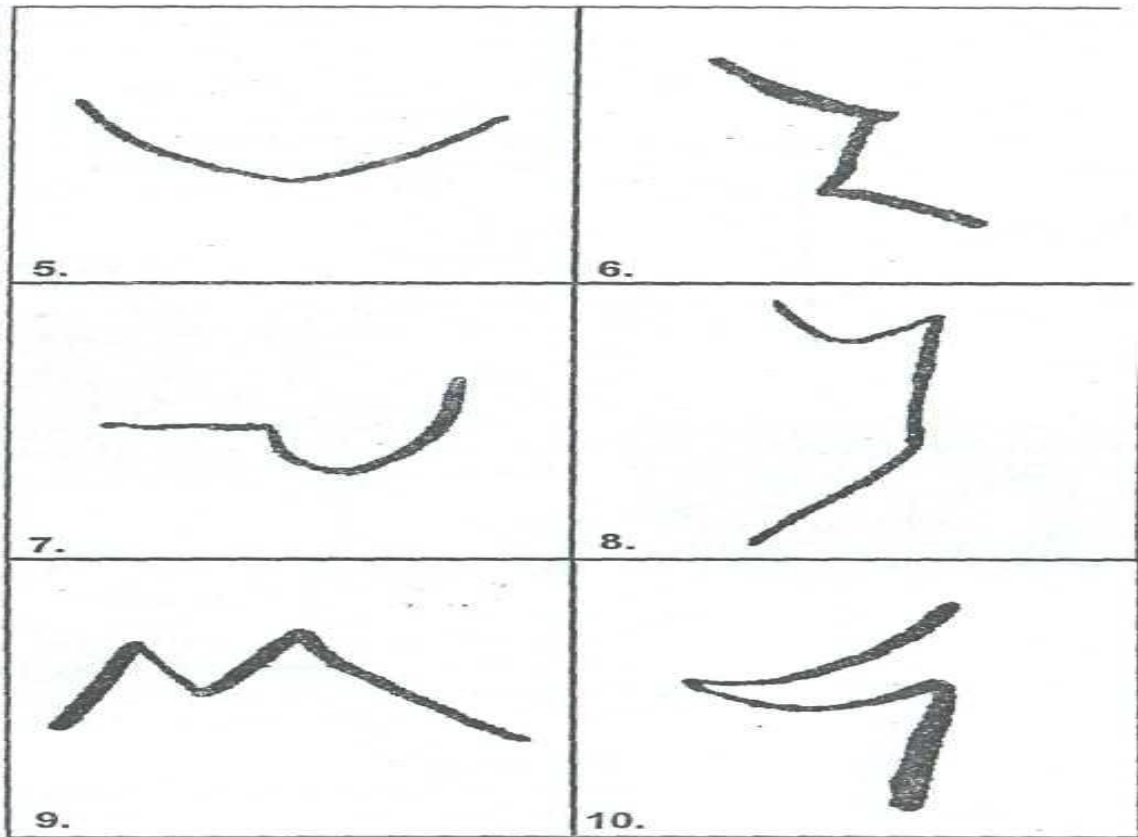
62. Татьяначиков А. О. Развитие творческой личности подростков на этапе перехода до основной школы. Серия Психологические науки. Вып. 1. Том 2. 2017. С.130-134
63. Якимчук Б.А. Психологические особенности развития творческого мышления подростков. Актуальные проблемы психологии. Том 12. Психология творчества. Вып.15. Часть 1. С.431-438 URL:
<http://appsychology.org.ua/data/jrn/v12/i15/i/58.pdf>
64. The Pew Research Center's Internet & American Life Project: Teens and Technology. 2013 [Электронный ресурс]. Режим доступа:
http://www.pewinternet.org/Report/2013/Intns-and-Tech-MainFindings/Teens_and-Technology.aspx. URL:
http://4ua.co.ua/pedagogics/qb3ad68b5d53a89521306d27_0.html
65. Kateryna Kushnir, Hanna Bilozerska, Iryna Sidorova, Nataliia Kravtsova, Liudmyla Kostenko. Integrated professional with training of the music teacher by means of innovative artistic and pedagogical technologies. [Электронный ресурс] // *Laplace em Revista (International)*, vol.7, n.1, 2021, p.543–551. DOI: Режим доступа до ресурсу: <https://doi.org/10.24115/S2446-6220202171855p.543-551>

ДОДАТКИ

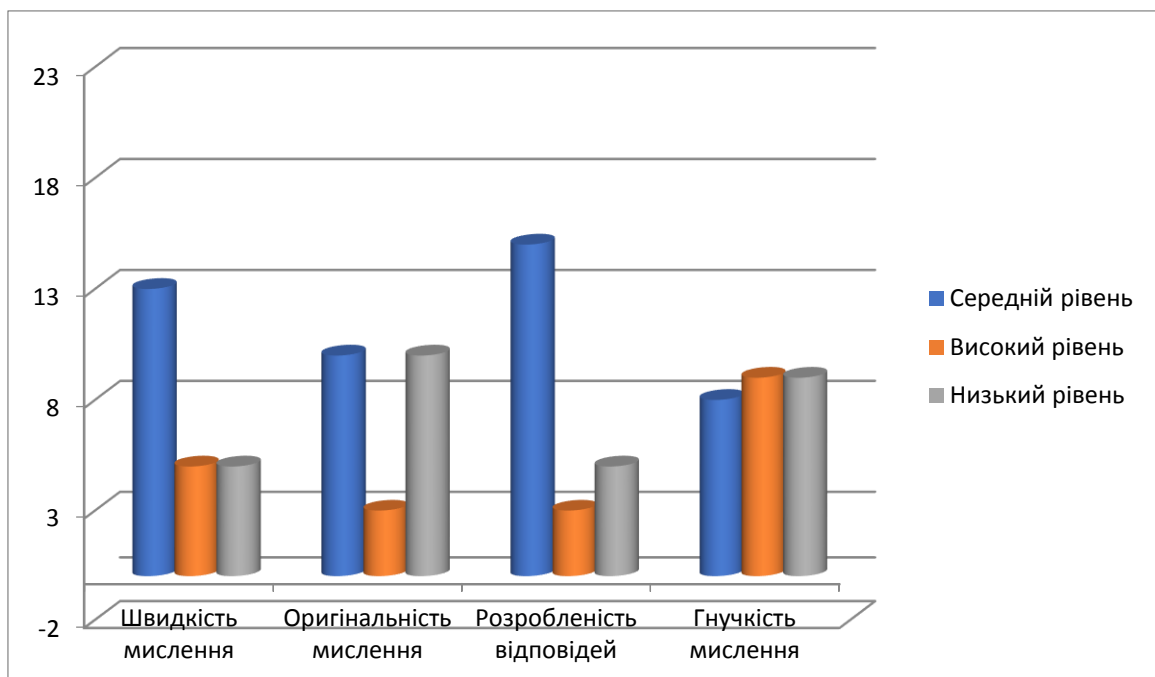
ДОДАТОК 1

Тест креативності П. Торренса (Короткий тест. Фігурна форма)

ДОДАТОК 2

Малюнок 2 - Початкові рівні креативності за візуальним тестом Торренса

ДОДАТОК 3

Інтерактивний метод «Шість капелюхів».

Засновник методу – британський психолог, доктор медичних наук Едвард де Боно.

В основі – ідея паралельного мислення: конструктивного мислення, при якому різні точки зору і підходи не стикаються, а співіснують.

Метод шести капелюхів – це простий і практичний спосіб розділення процесу мислення, в якому творча уява відіграє важливу роль, на шість різних режимів, кожен з яких представлений метафоричним капелюхом певного кольору. Ми можемо навчитися оперувати різними аспектами нашого мислення по черзі. Потім зібрати ці аспекти разом і дістати «повнокольорове мислення».

Білий капелюх: інформація.

Детальна і необхідна інформація. Тільки факти. Яка ще необхідна інформація?

Використовується для того, щоб спрямувати увагу на інформацію. У цьому режимі мислення нас цікавлять лише факти. Ми замислюємось над тим, що ми вже знаємо, яка ще інформація нам необхідна і як нам її дістати.

Жовтий капелюх: логічний позитив.

Символічне відображення оптимізму. Дослідження можливих успіхів і позитивних сторін. Переваги. Чому це спрацює?

Вимагає переключити увагу на пошук переваг і

позитивних моментів конкретної ідеї.

Чорний капелюх: критика.

Застерігає і змушує думати критично. Що може статися поганого або що піде не так? Обережність.

Дозволяє дати волю критичним оцінкам, побоюванням і обережності. Вона захищає нас від нерозважливих і непродуманих дій, вказує на можливі ризики і підводні камені. Користь від такого мислення безсумнівна, якщо, звичайно, нею не зловживати.

Червоний капелюх: почуття та інтуїція.

І не намагайтеся її пояснити. Які почуття в мене виникають?

У режимі червоного капелюха учасники можуть висловити свої почуття та інтуїтивні здогади щодо питання, яке обговорюється, не вдаючись у пояснення щодо того, чому це так.

Зелений капелюх: креативність.

Зосередження на творчості, альтернативних рішеннях, нових можливостях та ідеях. Це можливість висловити нові поняття та концепції.

Перебуваючи під зеленим капелюхом, ми придумуємо нові ідеї, модифікуємо вже існуючі, шукаємо альтернативу, досліджуємо можливості, взагалі, даємо креативне зелене світло.

Синій капелюх: організація процесу.

Організація розумових процесів. Гарантія дотримання функцій усіх шести капелюхів.

Синій капелюх відрізняється від інших капелюхів тим, що він призначений не для роботи зі змістом завдання, а для управління самим процесом. Зокрема, його використовують на початку сесії для визначення того, що належить зробити, і в кінці, щоб узагальнити досягнуте і поставити нову мету.